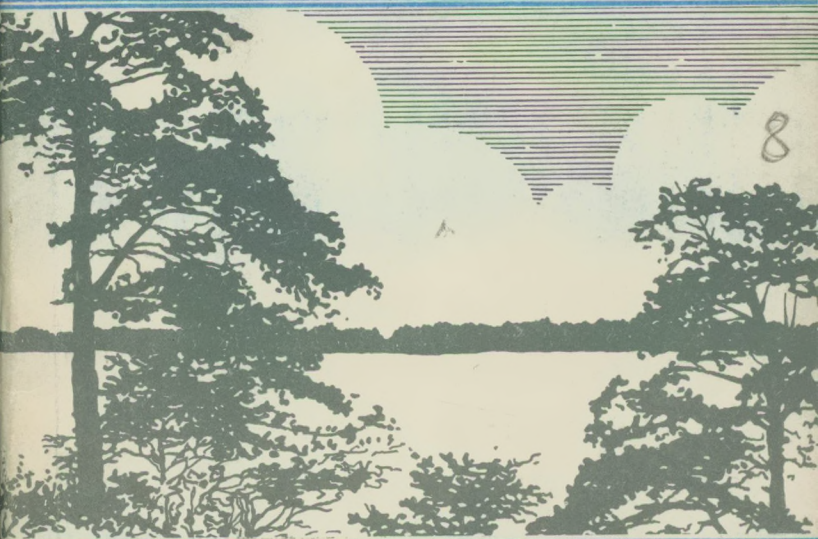

УЛАДЗІМІР СОДАЛЬ

СВІРАНСКІЯ
КРЭСКІ

Вун стаіць бярозка тут ля самай хаткі,
Косы папусціла... плача, кажуць людзе,
А мне так здаецца, што ёй анігадкі:
Што было — не помне, не ўзнае, што будзе.
А можа ж, і помне, як то я калісьці,
Быўшы малым хлопцам, лазіў, калыхаўся.

АДКРЫЦЦЁ СВІРАНАЎ

Доўга, вельмі доўга — аж да сярэдзіны шасцідзесятых гадоў нашага стагоддзя радзімай Францішка Багушэвіча лічыліся Кушляны. Пра гэта пісалася ва ўсіх пісьменных біяграфіях, даведніках, школьных падручніках. Але вось вядомы даследчык нашай літаратуры светлай памяці Сцяпан Александровіч расшукаў некралогі на смерць паэта, напісаныя яго сучаснікамі, яго біёграфамі — Напалеонам Роўбам і Люцыянам Уземблам. У іх паведамлялася, што радзіма Ф. Багушэвіча — Свіраны поблізу Вільні. Гэта была для савецкіх беларускіх даследчыкаў нечаканка.

Думка, быццам Кушляны — радзіма Францішка Багушэвіча, настолькі ўвайшла ў нашу свядомасць, што С. Александровіч, паведамляючы пра Свіраны, яшчэ і сам не хацеў даць гэтаму веры. Ён асцярожнічаў. «Можна было б браць пад сумненне верагоднасць гэтага сцвярджэння, — разважаў даследчык у артыкуле «Новае пра Ф. Багушэвіча», надрукаваным у кнізе «Старонкі братняй дружбы», — але справа ў тым, што адначасова розныя аўтары ў розных выданнях... пісалі пра Свіраны як радзіму Ф. Багушэвіча. Трэба ўлічваць і той немалаважны факт, — развіваў далей сваю думку С. Александровіч, — што адзін з аўтараў артыкулаў пра беларускага паэта польскі літаратар і краязнаўца Напалеон Роўба...

не толькі быў асабіста знаёмы з Ф. Багушэвічам, але і сябраваў з ім... Такія блізкія сяброўскія адносіны Н. Роўбы з Ф. Багушэвічам даюць падставу меркаваць, што ён ад самога паэта атрымаў дакладныя звесткі пра месца нараджэння беларускага пісьменніка».

Так вызначалася месца народзін Францішка Багушэвіча.

Чаму ж так доўга?

Адказ на пытанне можна даць такі: гэта вынік нашага грамадскага жыцця. За таталітарным рэжымам ад нас усё хавалася, таілася.

У 1935 годзе ў Вільні выйшла кніга Адама Станкевіча «Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення». У ёй аўтар спецыяльна засяродзіў увагу беларускай грамадскасці на тым, дзе з'явіўся на свет аўтар «Дудкі беларускай»: «Нарадзіўся Францішак Багушэвіч у 1840 годзе, але не ў Кушлянах Ашмянскага павета, як дагэтуль думалася, а ў Свіранях». Аднак наша літаратуразнаўства і пасля гэтага заўвагі працягвала называць месцам народзін Ф. Багушэвіча Кушляны.

Перакананы, калі б кніга Адама Станкевіча была даступная ўсім, не ляжала за сямю замкамі ў спецсховах, то мы ўжо з 1935 года ў школьных хрэстаматыях і падручніках, у розных даведніках пазначалі б месцам нараджэння Багушэвіча Свіраны, а не Кушляны.

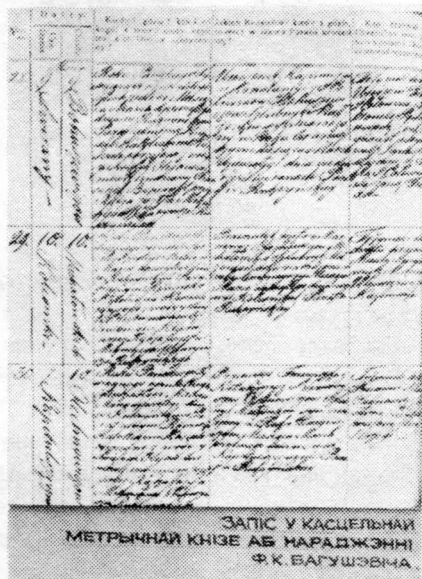
Кожнае новае пакаленне нібы пачынала з нуля, губляючы набыткі папярэднікаў. Не дзіва, што яшчэ і сёння дзе-нідзе ды і прамільгне, што Багушэвіч нарадзіўся ў Кушлянах. А як не прамільгнуць, калі аж да 1988 года на кушлянскай паэтавай хаце красавалася мармуровая дошка, якая паведамляла, што ў гэтым доме нарадзіўся вялікі беларускі паэт Францішак Багушэвіч.

Александровічава адкрыццё мяняла паэтаў жыцця-піс, напаўняла яго новым зместам, новымі фактамі, но-

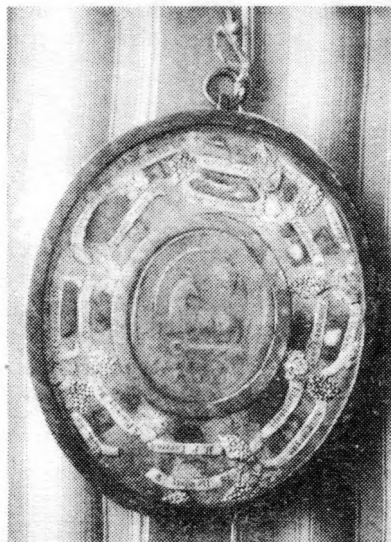
вымі падыходамі, трактоўкамі. Але патрэбны быў час, каб з'явілася больш-менш поўнае апісанне таго кута, дзе нарадзіўся пясняр.

РУКОЙНЫ

Свіраны сталі першай у біяграфіі будучага паэта геаграфічнай назвай. Занатавана ў яго жыццяпісе і мястэчка Рукойны. Менавіта тут хрысцілі малага Француса. Пра гэты ўрачысты момант у кнізе хросных метрык Рукойнскага касцёла запісана: «Года Божага тысяча восемсот саракавога, месяца сакавіка дзевятага

Старонка метрыч-
най касцельнай кні-
гі з запісам пра
хрышчэнне Фран-
цішка

*Рэлігійны рэліквіярык Багушэвічаў.
З сямейных рэліквій Янкі Тарчэўска-
га, захаваных яго бабуляй Ганнай
Багушэвіч*

дня ў Рукойнскім парафіяльным рымска-каталіцкім касцёле ахрышчана вадой і святым алеем дзіця па імені Францішак Бенядзікт».

Такі быў пачатак жыццёвага шляху нашага песняра.

Рукойны ад Свіранаў недалёка, усяго якія-небудзь шэсць вёрстаў, і коні давезлі малага да касцёла меней як за гадзіну. Гэта было яго першае падарожжа. Маці, дый не толькі маці, але і хросныя не раз расказвалі Францішку

пра тую, у пялёнках, вандроўку ў Рукойны да хросту.

...Была субота. Бацька з'ездзіў да ксяндза ў Рукойны і дамовіўся, што прывязе сваё немаўлятка.

Ксёндз Юзаф Мікуцкі добра ведаў Казіміра Багушэвіча. Ён ужо ахрысціў не адно яго дзіця — Уладзіслава, Ганну, блізнят Анастаса і Нарцыса, апошнім, праўда, Бог не даў доўга жыць, і рады быў ахрысціць яшчэ аднаго сына, тым больш, што ў суботу мелася быць служба.

Павезлі мало-
га Француся ў
Рукойны Багу-
шэвічавы сваякі і
суседзі — Фелікс
Галаўня і Пен-
транеля Пастае-
віч. Яны ўзяліся
куміць хлопчы-
ка. Разам з імі
ехала таксама і
другая пара ку-
моў — дзядзька
Ігнат Пастаевіч і
Тэкля Галаўня,
за сведак. Фран-
цуся трымала на
руках цётка Пен-
транеля. У даро-
зе ў яе была адна
турбота: каб ча-
сам не застудзіць
малога.

Казімір Багушэвіч — паэтаў бацька

Паўсюль яшчэ ляжаў снег. Але гэта быў ужо не той
снег, што зімою. Скрозь у паветры дыхала вясной. Неба
было чыстае, паркалёвае, нібы кім крыху падсіненае.
Верхні шарпачок снегу становіўся наздраваты, свяціўся
якойсьці казачнай мярэжаю. Зранку быў невялікі маро-
зík, але апоўдні апаў. Санная каляя пад палазамі нібы
плавілася. Гэта была такая пара, калі санкі з калёсамі
сварацца. Малы ў дарозе асабліва нікога не турбаваў,
толькі ў касцёле, калі акраплялі святой вадою, увесь
здрыгануўся, яўкнуў разы два і замоўк, водзячы воч-

*Канстанцыя Багушэвіч з Галаўнёў —
Францішкава матуля*

камі па храме Божым. «Спакойнае дзіцятка будзе, — сказала кума. — І цярплівае».

Гэтыя словы яна паўтарыла і ў Свіранах, калі перадавала Француса ў матчыны рукі. Тая была радасная ад такой пахвалы, толькі бацька нешта хадзіў па хаце крыху змрочны, нібыта нечым незадаволены. Яго вельмі турбавала, што хлопчык нарадзіўся ў марцы ды яшчэ ў вы-

сакосны год. «Кепская гэтая прыкмета, — бедаваў Казімір Багушэвіч. — Вельмі кепская... Нейкі пакутнік з яго будзе. А тут халера разгулялася, косіць людзей...» У адным толькі ён знаходзіў суцяшэнне — сына хрысцілі ў дзень вясновага раўнадзенства, калі сонца паварочвае на вясну. «Мо хоць гэтая прыкмета ў чымнебудзь дапаможа яму ў жыцці?»

Аднак, нягледзячы на ўсе трывогі, па часе згулялі як мае быць хрысціны, госці назычылі бацькам і немаўлятку добрай долі, каб яно ў іх расло вялікае,

разумнае, багатае, шчаслівае, здаровенькае, галасістае, — на радасць і завідачкі людзям, на ўцеху бацькам, каб карміцелем іх стаў на старасці.

А тым часам праз нейкі год у Казіміра нарадзіўся яшчэ адзін сын — Валяр'ян. І ўвесь клопат бацькоў скіраваўся на меншанькага, хоць і Франусь быў яшчэ не вельмі каб вялікі.

ЛЮЛІ, СЫНОК, ЛЮЛІ...

Доўгі час нашы літаратуразнаўцы не ведалі, якое дачыненне мелі Багушэвічы да Свіранаў. Іхні родавы маёнтак быў у Кушлянах. Толькі паэтава ўнучка Станіслава Тамашэўская вытлумачыла: «Таму дзядуля быў народжаны ў Свіранах, што яго маці паходзіла з тых мясцінаў».

Паэтава маці была з роду Галаўнёў. Францішка, як відаць з метрыкі, і хрысцілі Галаўні, Тэкля і Фелікс. Кім жа яны прыходзіліся будучаму паэту? Якія былі яму сваякі? На гэтыя пытанні могуць даць адказ толькі архіўныя дакументы, калі яны захаваліся. Але можна выказаць меркаванне: ці не былі Тэкля і Фелікс Францішкавымі дзедкамі і бабуляй?

Пра паэтаву маці мы ведаем вельмі і вельмі мала. Нам нават даты яе жыцця невядомыя. З архіўных папераў чуваць галасы ўсіх Багушэвічаў. Не чуваць толькі голасу паэтавай матулі, чыё імя чамусьці не згадваецца ні ў адным вядомым нам дакуменце, апроча Францішкавай метрыкі. Не сустракаецца яно і ў следчых справах 1863 года. У гэтых паперах пайменна называюцца ўсе Багушэвічы, нават іхнія парабэчкі, некаторыя сваякі, а пра маці ні слова, як быццам

яе няма. Вельмі загадкава ўсё гэта! Францішкава метрыка — пакуль адзіны дакумент, з якога можна даведацца імя яго матулі. Звалі яе Канстанцыя, Кастуся. Да нас дайшлі два фотаздымкі з яе выявай. На сямейнай фатаграфіі 1864 года яна стаіць побач з Францішкам, прытулілася да яго, ахінула. Левая рука ляжыць на сынавым плячы. Жанчына яна, відаць, была валявая, скупая на знешнюю ласку, але ўнутрана шчырая, высакародная. У маладыя дый у падлеткавыя гады Францішак быў нечым вельмі падобны да маці. У ім яна знаходзіла шмат свайго. Гэта яна, пэўна, калісь яму наспявала, напярочыла ў Свіранах:

Люлі, сыноч, люлі, люлі!
Усе курачкі паснулі,
Ой, паснулі і курчаткі
Пад скрыдэлкам сваей маткі;
А ты чаго не спіш, сынку,
Як бы чуў ліху гадзінку?
Можа, будзеш калі панам
Ці вялікім капітанам,
А як матка прыйдзе ў гасці,
Ой, то будзе ёй радосці...
Сядзе матка ў кут на лаве,
Сын хлеб-соль прад ёй паставе,
Ручкі, ножкі пацалуе,
Памілуе, пажалуе;
Пачастуе мядком сытным,
Блінком мякенькім падсітным,
Піражочкам і з начынкай,
Верашчачкай гарачынкай...
Люлі, сыноч, люлі, люлі...
Бо ўжо курачкі паснулі.
Ой, то будзе рада матка,
Хоць і простая салдатка,

А ўсякі шапку здыме,
Як дазнаецца аб сыне.

.
Ой, не будзь ты лепей панам,
Ні вялікім капітанам,
Будзь, чым матанька радзіла,
Каб у госці не хадзіла,
Каб век з табой векавала,
Гаравала, працавала...

Ёсць у гэтай «Калыханцы», безумоўна, штось матуліна, матчына: яе пяшчота, ласка, засцярога, замілаванне, жаданне бачыць сваё немаўлятка, як вырасце, добрым, шчырым чалавекам. Матчыны калыханкі, мусіць, паўставалі, абуджаліся не раз у Францішкавай душы, калі ён пісаў гэтую сваю пранікнёную песню. Кажуць жа, дзіцятка, слухаючы матуліны калыханкі ды розныя іншыя забаўляўкі, навівае іх на сваё сэрцайка, каб неўзабаве самому распеўна сказаць: ма-ма, та-та, ба-ба. Так яно, пэўна, было і ў Францішка. Праз калыханкі ён спазнаваў першую навуку, матуліны наказы, яе жаданні, галасы блізкіх і родных.

Максім Гарэцкі так прачытаў Францішкаву «Калыханку»:

«Калыханка» — лірычная песня на народны лад. Яна складзена быццам на сацыяльныя матывы, але для беларуса яна мае больш нацыянальных прымет. «Калыханка» — спрадвечная песня аб тым, як беларускія дзеці, выходзячы ў паны, адракаліся ад сваіх матак; аб тым, як беларуская інтэлігенцыя адракалася ад свайго народа. За хімернае панства яны плацілі згубай свае нацыянальнасці і духовым выгнаннем з бацькавай хаты. Верш гэты — адзін з самых лепшых

Сям'я Багушэвічаў

твораў Багушэвіча; у ім скрозь чуецца незвычайна глыбокае, але нейкае па-беларуску мяккае, кволае, далікатнае засмучэнне; у лёгкіх, зыбкіх, а плаўных, як тое калыханне, і вельмі прыгожых радках верша маці-беларуска, мужычка, пье аб долі свайму сынульцы. Гэта ўся маці — Беларусь, тая мужычка, пье сваім сынам, што выходзяць на панічоў. Будзе частаваць сын-паніч сваю простую матку па-панску, — так летуціць маці-беларуска, калыхаючы свайго дзіцёначка, і так магла спадзявацца і тагачасная Беларусь, простая і пагарджаная, гонару і славы за сваю мужыцкую інтэлігенцыю. Але зусім што іншае выхадзіла ў жыцці».

ІМЯ

Францішку Багушэвічу, як тады вялося, давалі імя па святцах. У 1840 годзе на дзевятага сакавіка старога стылю выпалі імёны Францішак і Бенядзікт. Багушэвічы былі каталікамі, таму немаўлятку далі дваіное імя.

Нашы продкі здавён ведалі прымаўку: «Называй як хочаш, хоць гаршком, абы ў печ не ставілі. Абы доля была». І ўсё ж шукалі для дзіцяці, для сваіх крывінак самыя пяшчотныя, самыя ласкавыя найменні.

Немаўляткам Францішка называлі Франучок, Франулек, Францік, Франусік, Франусек, Франік, Франька, Франуська... Сэрца матчына, вядома, здольнае прыдумаць самыя ласкавыя, самыя пяшчотныя найменні, якіх ні ў адных святцах не знойдзеш. Калі Францішку было гэтак з гадкоў чатыры-пяць, яго ўжо маглі назваць і Франуком, Франусем. На ўсе гэтыя імёны ён адгукаўся. А што ж гэта за імя такое — Францішак, Франц, Франціш, Пранцішак, Пранцісь, Пранук?

Гісторыя сведчыць...

У 1182 годзе ў італьянскім горадзе Асізі ў купца Пятра Бернадоне нарадзіўся хлопчык, якому далі імя Джавані, што сугучна імю Іван. З малых гадоў згаданы Джавані, памагаючы бацьку ў гандлёвых клопатах з французскімі партнёрамі, дасканала вывучыў французскую мову і за гэта бацька пачаў жартам зваць хлопчыка Французікам — па-італьянску Francesco. Стаўшы дарослым, Джавані заснаваў манаскі ордэн жабракоў. З гэтага часу колішняю мянушку — Французік — Francesco пачалі ўжываць у лацінізаванай форме Franciscus, а манахі гэтага ордэна сталі звацца францысканцамі.

Заснавальнік ордэна неўзабаве пасля яго смерці быў кананізаваны. У гісторыі каталіцкай царквы вядомы як Францыск Асізскі, а яго лацінскае імя Franciscus у еўрапейскіх мовах набыло розныя формы...

Але да гісторыі свайго імя Францішак дойдзе пазней. А пакуль бегаў па свіранскіх сцежках з старэйшымі братамі і сястрой Ганнай, бавіў час на стракатых лужках ля сажалкі, на віхлястай Ярашоўцы з тарфянымі берагамі, углядаўся ды ўслухоўваўся ў дзівосны свіранскі свет з куваннем зязюль, з пошчакам салаўёў, з жабінымі спевамі, з матыльковым пырханнем.

...У першародцы імя Францішак — італьянца Джавані — спраўна хадзіў язык па-французску. А ці ладзіў з гэтай моваю наш Францішак? Факты сведчаць, што ладзіў. У яго сям'і таксама ведалі французскую мову: чыталі кнігі, зрэдку перакідваліся і французскім словам між сабою.

Веданне некалькіх моваў у XIX стагоддзі было прыкметай інтэлігентнасці і шляхетнасці.

МАРАЦ

Францішак Багушэвіч нарадзіўся ў сакавіку — падаўнейшаму ў марцы. У марцы нарадзіўся і герой яго паэмы «Кепска будзе!» — Аліндарка. Нарадзіцца ў гэтым месяцы лічылася не вельмі добрай прыкметай. А чым кепска?

Цяжкі месяц гаспадарцы:
Як пражыў хто — будзе жывы.
Пераеўся хлеб да крышкі.
Бульбы толькі як пасеяць,
І прыварку ані лыжкі,
І скаціна — хоць развезаць...

Францішак, як вядома, нарадзіўся ў сям'і шляхціца, і, пэўна ж, яго маленства прайшло ў большым дастатку, чым у сіраты Аліндаркі. Але гэты дастатак з неба не валіўся ў Казіміраву сям'ю. Нялёгкай працай, і толькі працай, яны здабывалі сабе хлеб. І ўсё ж доля і аўтару твора «Кепска будзе!», і яго герою выпала аднолькава нялёгая. І ўсё таму, што абодва нарадзіліся ў марцы. А ці такі ўжо кепскі месяц марац? Ці такі ўжо ён беспрасветны?

...Калісь, у далёкай старажытнасці, з гэтага месяца пачынаўся новы год. Сакавік быў першым месяцам года. У гэтую пару абуджалася прырода, клёны ды бярозы пачыналі гнаць сок. На 9-га — новым стылем 21 сакавіка — на дзень Францішкавага нараджэння, прыпадала вясновае раўнадзенства, калі дзень роўны ночы. Гэта была пара агледзін пчолаў, як яны зімуюць. А якое прыгожае вясновае свята 22 сакавіка — Саракі!

...Моладзь, дзеці, падлеткі развешвалі на варотах, на вілаватых галіністых дрэвах гушкалкі, арэлі. Весела, з жартамі і смехам, з гарэзаю, з патроенай энергіяй яны разгойдвалі адзін аднаго, узлятаючы высока над зямлёй — аж сэрца замірала. Лічылася, што на Саракі саракоўнікі павінны згушкаць сорок вяровак. На Саракі павінен быў ужо і снег паплысці да ракі. Яно найчасцей так бывала, але надараліся ў прыродзе зацяжкі, затрымкі. Вясна саракавога года мінулага стагоддзя ішла сваім парадкам, сваёй чаргой. З сакавіцкім жаўруком 1840 года зазвінеў і галасок сына Казіміра Багушэвіча Францішка. У радаснае жыццё прыроды дадавалася побытавае. Пазней пра гэта напісалася так:

Як я толькі нарадзіўся —
Бацька сказаў: «Кепска будзе!»
Ну дык жа ж не памыліўся:
Здзекавалісь Бог і людзе.
А чым кепска? — бо на марць
Я радзіўся..

ДЗЯЦІНЫ ЧАС

Гадаваць дзяцей у Свіранах, як і ў любой іншай вясковай мясціне, асабліва фальварковай, засцянкавай, было зручна, натуральна. Гэта не тое, што ў якім-небудзь смуродным горадзе ды непрылазным ад лужынаў, замызганым мястэчку. Тут жа найперш чысцюсенькае вольнае паветра. І дзеці заўсёды навідавоку, далёка нікуды не адыходзяцца. Ці ў пясочку, ці на траўцы пры дарожным крыжы гуляюць, ці на лужку, ці разам з бацькамі пры якімсь гаспадарчым клопаце — спасцігаюць адвечныя таямніцы вясковага жыцця.

У дзяцей свой свет, свае размовы, свае забавы. Ім усё цікава. Матылёк праляцеў — дзіва! Божая кароўка на травінку прысела — і гэта падзея:

Кароўка, кароўка,
Ці будзе заўтра пагодка?
Калі будзе — ляці,
Калі не будзе — то сядзі...

І кароўку тую будуць далікатна падпхваць, падштурхоўваць пальчыкам, каб паляцела, каб заўтра была пагода...

Гадкоў з пяць пражыў Францішак у Свіранах. Не менш. Не так ужо і мала. Гэта тыя пяць гадоў, калі да чалавека і мова прыходзіць, і хадзіць ён пачынае. А як пачаў хадзіць, яго цягне далей за бацькоўскі парог: «Што там?!» А там — сядзіба, двор. Куры з пеўнем. Свінні, каровы, авечкі. Далей агароды, прысады, пакаты пагорак. Ён атуляе двор ад вятроў. Яшчэ далей — прырэчны луг, сама рачулка. Праз рачулку масток. Пры мастку — гутарлівы млын. За рэчкай вёсачкі, засценкі, фальваркі. Малым усё запамінаецца: і словы, і назвы. Пачуе раз — і ўжо на ўсё жыццё. За рэчкай удалечыні Кулі. Цікавая, дзіўная назва! І сноп кулём называюць і вёска Кулі... А

яшчэ ў Свіранах казалі: жыве на кульне — на водшыбе. З малых гадоў Францішак пазапамінаў назвы і іншых навакольных, поблізу Свіранаў, вёсак, засценкаў. Гэта найперш — Мураванка, Доля, Лучкі. Далей — Юкшаны, Уляны, Жамайтэлі, Шашолі, Крошты, Савічуны... Побач з Свіранамі — Хрastoўка, вёсачка пры гасцінцы, пад Рукойнамі карчма і паштовая станцыя Крыжоўка. Усё гэта вярэдзіла дзіцячыя душачкі, кіравала іх да пазнання навакольнага свету.

Мелі свіранскія дзеці і карагодныя гульні. Адна з іх — «Мак». Браліся за рукі і спявалі:

У гародзе мак,
За гародам так.
Расці, расці, маковачка,
Залатая галовачка.

Стань жа ты так,
Як чырвоны мак.
Пытаецца дворны,
Ці зацвіў наш мак?

Гэтую карагодную песеньку прыгадала нядаўна найстарэйшая ў Свіранах тутэйшая жыхарка Аміля Піпілёвіч. Любілі дзеці таксама гуляцца з каменьчыкамі, ракавінкамі — з усім тым, што было наўкола, што прапа-ноўвала сама матухна-прырода.

ДЗЯДЫ БЫЛІ УНІЯТЫ...

Паспрабуем цяпер акрэсліць, зразумець, на якім гістарычным грунце фармаваўся Францішак Багушэвіч як асоба, як чалавек, а затым і беларускі адраджэнец.

Свіранская пара яго маленства прыпала на той час, калі царскі ўрад узяў рашучы накірунак на

русифікацыю краю. На год нараджэння Францішка прыпадае забарона славутага Літоўскага статута — найдасканалага юрыдычнага кодэкса, напісанага старой беларускай моваю. Гэтым жа, 1840 годам была забаронена і назва нашага краю Беларусь, якая гэтак міла ляжа пазней Францішку на душу. У пастанове Сената за 18 ліпеня 1840 года гаварылася: «...государь император, зачеркнув название Белорусских и Литовских, изволил приказать переписать указ с поименованием губерний, каждой отдельно Витебскою, Могилевскою, Виленскою и Гродненскою; причем последовало собственноручное высочайшее повеление: «Правила сего держаться и впредь, никогда иначе прописывая, как поименно губернии».

Думаецца, у Свіранах пра гэта гаварылася не адзін раз. Царская пастанова закранала і Багушэвічаў, парушала іхні ўклад жыцця.

Найвялікшы ўдар па нашай беларускай самабытнасці быў нанесены царскім урадам за год да Францішкавых народзін. У 1839 годзе пачаўся наступ на уніяцкую веру, якая моцна трымалася беларускіх моўных традыцый. Гэтая падзея пасля знойдзе водгук у Францішкавых творах, прынамсі ў вершы «Свая зямля»:

Былі уніяты калісьці дзяды.
Добрая вёска: стаіць пры рэчцы,
І живуць людцы ў нас без бяды.
На дровы не трудна, і выганы ёсць,
Але за веру дык цяпелі не мала:
Асэсар зганяе, здзірае і муча нас досць,
А поп сабе такжа дзярэць з нас, бывала.
І як толькі, бывала, званар той зазвоне,
Дык тут, як з зямлі, асэсар тыц!
І гвалтам з хат цягне, у цэркву гоне,

Проста ў свяце не можна і жыць.
Але не доўга, народ прыхітрыўся:
Кожны ў нядзелю раненька ўстане,
Апрануўся, абуўся, памыўся
І марш у ласы, як паны на паўстанне.

А там у пушчы гдзе-кольвек збяруцца,
Чытаюць малітвы і плачуць шчэра;
Скончуць маліцца і разыдуцца
Вот і ўся была тут іх вера.
Самі сябе хрысцілі з вады,
Жаніліся так, што без шлюбу...
І многа, многа было з тым бяды,
І многа людзям што на згубу!

Усе гэтыя згадкі не праходзілі бяследна для ўражлівай Францішкавай душы. Усё збіралася, намнажалася, каб стаць яго светапоглядам. Між іншым, Францішак Багушэвіч, разважаючы пра час сваіх нарадзін, называў сябе чалавекам, «які нарадзіўся не ў сваю эпоху, альбо які нарадзіўся так, што яго «эпоха» ніколі не надыдзе, які з гэтае прычыны змушаны ўсё жыццё быць у асаблівым змаганні з той эпохаю і з усім тым, што ёсць у ёй...»

Дадамо: паэтава матуля была пляменніцай уніяцкага біскупа Адрыяна Галаўні. У першай трэці дзевятнацатага стагоддзя ён кіраваў Літоўскай уніяцкай епархіяй, меў тытул аршанскага епіскапа. Цяпер нам зразумела цікавасць Францішка Багушэвіча да уніяцтва. Гэтая цікавасць невыпадковая: яна ў яго з маленства, праз крэўных.

БАРЭЙКАЎСКІ СУСЕД

У 1846 годзе, мяркуюць даследчыкі, Казімір Багушэвіч перавёз сваю сям'ю з Свіранаў у родавы маёнтак Кушляны. Раней гэтага зрабіць не мог: адно за адным сыпаліся дзеці: у 1835 годзе нарадзіўся Уладзіслаў, у 1836 — Анастас і Нарцыс, у 1838 — Ганна, у 1840 — Францішак, у 1841 — Валяр'ян і не было як кратацца з месца. Але вось наступіла на дзеці нейкая пярэра, і Казімір перавёз сям'ю ў Кушляны. Там ужо нарадзіўся Апалінар. Гэта было ў 1846 годзе. Усе ж астатнія Казіміравы дзеці з'явіліся на свет у Свіранах. Таму з Свіранамі павяць не

Уладзіслаў Багушэвіч. Таксама нарадзіўся ў Свіранах. Здымак з архіва стрыечнага Францішкавага ўнука Янкі Тарчэўскага. Публікуецца ўпершыню

перапынялася. У Кушлянах не толькі часта згадвалі пра іх, успаміналі, як там жылося-вялося, але калі-нікалі ездзілі праведаць дзеда ды бабулю Галаўнёў ды розных іншых сваякоў, родзічаў.

Вельмі добрая нагода надарылася ў Францішка наведваць свой радзінны кут у 1852–1861 гадах. У гэтую пару ён разам з братам Валяр'янам, таксама народжаным у Свіранах, вучыўся ў Віленскай гімназіі і іхняя дарога кожны раз ляжала паўз Свіраны. То як было не завітаць сюды, не прыгадаць гады свайго маленства, не паглядзець на тую мясціну, дзе на свет з'явіўся, дзе падаў першы свой голас.

У той жа час, калі Францішак вучыўся ў гімназіі, было яму на тую пару гадкоў з дванаццаць, побач з Свіранамі, у Барэйкаўшчыне, асеў жыць слынны лірнік вясковы Уладзіслаў Сыракомля — Людвік Кандратовіч. Вестка пра пераезд песняра на Віленшчыну імгненна абляцела ўвесь край. Асабліва гэта цешыла моладзь. Яна ведала яго паэзію, яго гавэнды, гутаркі. Не прайшло такое суседства дарма і для Францішка. Уладзіслаў Сыракомля спрыяў беларускаму люду, цікавіўся яго гісторыяй, ведаў мову народа, сярод якога нарадзіўся і вырас, зрэдку пісаў на ёй, гаварыў пра яе ўзнёсла, пранікнёна, з годнасцю: «Пекная гэта галіна славянскай мовы — той крывіцкі дыялект — і старая! Бо гэта мова нашага Літоўскага статута і заканадаўства на працягу двух стагоддзяў — XVI і XVII і пашыраная! Бо смела можна сказаць, што на ёй размаўлялі тры чвэрці даўняй Літвы, народ, шляхта і паны...» Усё гэта кіравала Францішкаву душу на роздум, змушала не пагаджацца з афіцыйным поглядам на гісторыю роднага краю. Пасля ён напіша ў славутай «Прадмове»: «Я і сам калісь думаў, што мова наша — «мужыцкая» мова, і толькі таго! Але, паздароў Божа добрых людцоў, як навучылі мяне чытаць-пісаць, з той пары я шмат гдзе быў, шмат чаго відзеў і

чытаў: і праканаўся, што мова нашая ёсць такая ж людская і панская, як і французская, альбо нямецкая, альбо і іншая якая...»

Думкі гэтыя пісаныя Багушэвічам у сталыя гады, але прыйшлі яны да яго ў юнацтве. Верагодна, Уладзіслаў Сыракомля быў адным з тых людзей, якія дапамаглі Францішку зразумець сапраўдную гісторыю краю. Услед за Сыракомлем ён у той жа «Прадмове» напіша: «Чытаў я ці мала старых папераў па дзвесце, па трыста гадоў таму пісаных у нашай зямлі і пісаных вялікімі панамі, а нашай мовай чысцюсенькай, як бы вот цяпер пісалася...»

Вядомы наш даследчык Генадзь Каханоўскі меркаваў, што Францішак Багушэвіч і Уладзіслаў Сыракомля былі збольшага знаёмыя. У 1856 годзе, у пару Францішкава юнацтва — яму ішоў шаснаццаты год, у Вільні ствараўся музей старажытнасцяў. Для гэтага музея юны Францішак ахвяраваў шмат каштоўных рэчаў. Сярод іх — славянскі гадальнік, тры старажытныя манеты, ядро, знойдзенае на Вілкаміршчыне, крыж з славянскім надпісам з Ашмянскага павета, скамянелую ракавіну. Стварэннем музея разам з іншымі кіраваў і Сыракомля. Думаецца, ён не прамінуў пацікавіцца, хто гэты дапытлівы юнак, што прынёс новаму музею такія каштоўныя і разнастайныя рэчы, адкуль ён, чый. Ва ўсякім разе Францішкава імя як ахвяравальніка музею яму было вядома. Яно было занесена ў аўтарытэтнае выданне — «Записки Виленской археологической комиссии», якія пабачылі свет у 1856 годзе. Якраз у гэтым выданні пералічаны ахвяраваныя Францішкам рэчы для новага віленскага музея.

У Вільні адбылася ўрачыстая вечарына з нагоды адкрыцця музея. На яе запрасілі ўсіх ахвяравальнікаў. Пэўна ж, на згаданую вечарыну прыйшоў і Францішак. З прывітальным вершаваным словам да прысутных звярнуўся Уладзіслаў Сыракомля. Віншаванне гэтае было

Сыракомлева сядзіба ў Барэйкаўшчыне

надрукавана асобнай улёткай. Ёю лірнік надзяліў усіх удзельнікаў урачыстай падзеі.

Юнацкія Францішкавы шляхі-дарогі вельмі часта перакрываюўваліся з Сыракомлевымі. Францішак, ездзячы на вакацыі з Вільні, аніяк не мог абмінуць Барэйкаўшчыну, якая мясцілася пры самым Віленскім тракце. Дарога на Сыракомлеву сядзібу была прывабная. Яна пачыналася ад гасцінца і неяк імкліва ляцела, як страла, угару. Сваім ўзлётам нібы сама запрашала звярнуць і паглядзець, што робіцца на песняровай сядзібе. А калі і не звярнуць, то хоць падумаць пра вясковага лірніка, зга-

даць пра яго: «Дзе ён зараз? Што робіць? Што думае?» А думаў ён пра свой край, пра людзей гэтага краю. Прыкладам, 17 снежня 1856 года Уладзіслаў Сыракомля пісаў у Барэйкаўшчыне, палемізуючы з сваімі апанентамі: «Ці можна гэту мову (беларускую) прыстасаваць да ўсіх вымаганняў думкі і стылю і ўдасканаліць да ступені, якая заслугоўвае назвы асобнай мовы?»

І сам адказваў: «Так, таму што ў ёй досыць лёгкасці і разам з тым сілы, якая перадае ў паэзіі мяккія і далікатныя пачуцці, у жывой размове мае лёгкія звароты, трапныя выразы. Адсутнічае ў ёй многа выразаў для перадачы таго, што не ўваходзіць у склад паняццяў і патрэб нашага народа, але з прагрэсам самога ж народа і развіццём пісьмовай мовы здолее яна з сваіх каранёў выпрацаваць словы і звароты, якіх сёння няма. Кожная мова праходзіла эпоху дзяцінства.

...Навошта, напрыклад, у мове беларускай бачыць толькі мешаніну рускай і польскай моў? ...Але ж і рускі просты народ яшчэ непісьменны і мае сваю простую мову, далёкую ад кніжнай гладкасці... Усе славянскія мовы маюць амаль адны словы, гэта значыць назоўнікі і дзеясловы, розніца заключаецца ў акцэнтаванні, прасодыі, кіраванні назоўнікаў і дзеясловаў, словам, у духу моў. Навошта ж гэтыя адрозненні называць скажэннем, калі яны з'яўляюцца асаблівасцю дыялекту? Навошта, прызнаючы гэтую ўласцівасць за чэшскай мовай, адмаўляць у ёй русінскай?

...На гэтай ніве працаваць можна і варты».

Ці ж маглі такія Сыракомлевы развагі застацца па-за чуйнай Францішкавай душой, тым больш, што яны былі абнародаваны ў тагачасным друку?!

Многія ведалі, што Сыракомля зрэдку і пісаў на крывіцкай, як ён называў беларускую мову, і з пэўнай элеганцый карыстаўся ёю ў размовах з сялянамі. То чым

гэта быў не прыклад для моладзі, для юнацтва, для такіх юнакоў, як Францішак.

Францішку часта даводзілася ездзіць поблізу Сыракомлевай сядзібы, але і Сыракомля таксама не адзін раз хадзіў і ездзіў ля Свіранаў. Ведаў, хто тут жыве. Мог кожнага назваць пайменна. Ён двойчы згадвае Свіраны ў сваіх дарожных нататках. Вось як Сыракомля апісвае свіранскія ваколіцы: «Адразу ж за Рукойнамі, мінуўшы злева прыгожы хвойнік, заслугоўвае ўвагі папярлішча карчмы, званай Крыжоўка, у прыгожай мясціне над ракою Свіранкай. Быў гэта першы ад Вільні больш-менш прыстойны пастаялы двор, на некалькі пакоікаў для гасцей — таму нічога дзіўнага, што амаль ва ўсялякую пару дня можна там было ўбачыць тых, хто спыняўся адпачыць: пакарміць коней, пераначаваць — падарожных самых розных рангаў. Насупроць карчмы некалі была тут паштовая станцыя, пасля пажару перанесеная ўжо больш за дзесяць гадоў таму назад у Рукойны. Гэтае месца памятнае смутным выпадкам, пра які, можа, некалі раскажу».

У адным месцейку Сыракомля ўпрытык падступіўся да Свіранаў: «Настае пясчаная дарога — уязджаем у хваёвы лес, за якім справа выглядвае двор Свіраны, які некалі належаў віленскім базыліянам, а сёння адышоў у казну». Здавалася, вось-вось Сыракомля занатве, апіша свіранскую сядзібу — радзіму Францішка Багушэвіча. Аж не... Паабяцаў зрабіць гэта іншым разам. Праўда, зазначыў, што свіранскі двор «стаіць у прыгожай мясціне, над вадой, між альшаніку», дзе магілы «пабітых тут французай падчас памятнага іх адступлення ў 1812 годзе». Гэтыя Сыракомлевы нататкі сярэдзіны пачатку XIX стагоддзя былі змешчаны ў дарожным нарысе «Дарога з Вільні ў Ашмян».

Пазней Францішкавы біёграфы будуць знаходзіць пераемнасць паміж Сыракомлевай і Багушэвічавай музамі.

Вось, прыкладам, што пісаў віленскі літаратар Напалеон Роўба пра Багушэвічавы кніжкі «Дудка беларуская» і «Смык беларускі» ў 1900 годзе ў «Тыгодніку ілюстраваным»: «Абодва гэтыя зборнікі па сваёй форме нагадваюць гавэнды і вершы Уладзіслава Сыракомлі». Другі Багушэвічаў рэцэнзент Тытус Саподзька таксама знаходзіў шмат агульнага ў Багушэвічавых і Сыракомлевых творах.

СПАЗНАННЕ СВІРАНАЎ

Сцяпан Александровіч быў першы беларускі даследчык, хто ў пасляваенны час разам з фатографам Уладзімірам Крукам наведаў радзіму беларускага песняра на Віленшчыне — Свіраны. Уладзімір Крук згадвае, што было гэта ўлетку 1959 года. Яны наведалі Кушляны, Жупраны. Не мінулі, вядома, Свіраны. Шмат з кім сустракаліся, шмат з кім гутарылі. Шмат і фатаграфавалі: людзей, краявіды. Неўзабаве свае дарожныя набыткі абнародавалі. Сцяпан Александровіч тады ж апублікаваў нататку «На радзіме паэта». Даследчык пісаў: «Можна было б яшчэ спрачацца, якую вёску лічыць месцам нараджэння беларускага паэта, каб не адна акалічнасць, якая канчаткова пацвярджае, што Свіраны, і толькі Свіраны, — радзіма Ф. Багушэвіча. Справа ў тым, што гісторык Г. В. Кісялёў знайшоў у фондах Вільнюскага гістарычнага архіва метрычны запіс у кнігах Рукойнскага прыхода за 1840 год, які дакументальна пацвярджае, што нарадзіўся паэт у Свіранах Віленскага павета».

Які ж убачыліся Свіраны Сцяпану Александровічу?

«...Невялічкія хаткі, раскіданыя па хутарах, патанулі ў зеленыя садоў. Злева ад мосціка цераз невялікую рачулку некалькі старых ліп. Паводле сведчання мясцовых жыхароў, гэта рэшткі колішніх прысадаў, якія вялі ў

Свіраны. Дарога да колішняга фальварка

свіранскі фальварак. Больш стагоддзя таму назад пад гэтымі ліпамі стаяла невялікая шляхецкая сядзіба».

Генадзь Кісялёў, як і яго калега С. Александровіч, таксама наведваў Свіраны. Балазе, зрабіць яму гэта было вельмі зручна, нескладана. У тую пару ён жыў у Вільні, працаваў у гістарычным архіве. А ад Вільні да Свіранаў рукою падаць і грэх было не з'ездзіць і не паглядзець, зрабіўшы такое адкрыццё, на песнярову радзіму, на той кут, адкуль пачаліся яго жыццёвыя сцежкі-пуцявіны. Вось як апісаў Генадзь Кісялёў сваё свіранскае падарожжа: «На 25-ым кіламетры ад Вільнюса, на Мінскай шашы, управа збягае ўніз да невяліччай рэчкі, атуленай

хмызнякамі, палявая дарога. Абапал яе ляжаць валуны. Перад рэчкай, пад старымі высокімі ліпамі, стаяць тры хаты. Пад старым мостам з круглякоў — рэшткі плаціны — магчыма, некалі быў млын. Вакол, па схілах узгоркаў, цягнуцца палі. Калгаснікі, якія жывуць тут, пасяліліся ў Свіранах яшчэ да рэвалюцыі, але ўжо не памятаюць сядзібы фальварка, хоць і ўспамінаюць, што арандавалі зямлю ў «бацюшкі». У іх мове гучаць беларускія, польскія і рускія словы...

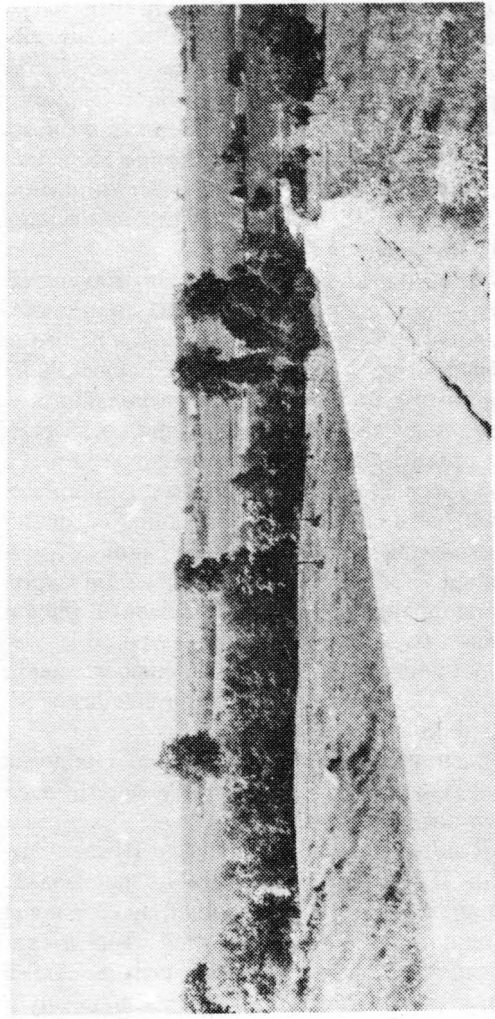
Якое дачыненне мелі да Свіранаў бацькі Багушэвіча — пакуль невядома. Хутчэй за ўсё яны арандавалі фальварак. Жылі яны там працяглы час. Імёны Казіміра і Канстанцыі Багушэвічаў даволі часта сустракаюцца на старонках метрычных кніг Рукойнскага касцёла...»

Генадзь Кісялёў увёў ва ўжытак колькі іншых звестак з гістарычных крыніц, прынамсі з «Геаграфічнага слоўніка Каралеўства Польскага і іншых славянскіх краёў» за 1890 год; дзе пра Свіраны гаворыцца: «...фальварак і казённы маёнтак над безыменнай ракой... адзін дом, шэсць жыхароў, млын. Сядзіба над ракой сярод альшаніку, магільны французаў часоў 1812 года. Калісьці ўласнасць віленскіх базыліянаў, цяпер — урада».

У 1905 годзе ў Рукойнскай воласці Віленскага павета лічыўся фальварак Свіраны на трыццаць сем дзесяцін зямлі, які належаў праваслаўнай царкве.

Наведаў у шасцідзiesiąтыя гады Свіраны і вядомы журналіст Алесь Траяноўскі. А як жа яму запамнілася радзіма слыннага песняра і адваката?

«Даўно тое было, — згадваў Алесь. — Шмат чаго сцерлася з памяці. Памятаю, адна кабета, а яна сказала, што жыве ў Свіранах з-пад той рэвалюцыі, на свае вочы бачыла руіны колішніх свіранскіх пабудоў. З цэглы гэтых муроў у іхняй хаце была складзена печ...». Алесь шмат фатаграфавалі, рабіў нататкі, але, на жаль, не апуб-

Свірани. Агульны абрыс. Шнурок старасвецкіх ліпаў

лікаваў. Ну але і за тое дзякуй яму, што не паленаваўся, наведаў радзіму выдатнага нашага адраджэнца, сваім прыездам нагадаў свіранцам, чым слынная іхняя зямля. А гэта немалаважна, калі ўлічыць, што Віленшчына ўжо і тады была без беларускага ўплыву. Крыху пазней у Свіраны завіталі яшчэ двое няўрымслівых беларусаў — Генадзь Каханоўскі і Сяргей Панізнік. І зноў былі, вядома, распыты, агледзіны сядзібы.

Абудзіла аднойчы Свіраны тэлевізійная экіпа з Мінска. Гэта было ў 1980 годзе. Захацелася прыхільнікам Багушэвічавай творчай спадчыны паказаць мала каму вядомага Свіраны ўсёй Беларусі. Прыехалі з кінакамерай. Кіназдымкі заўсёды інтрыгуюць. Сабраўся гурт цікаўных.

Найперш кідаецца ў вочы пры сустрэчы з Свіранамі шнурок векавых ліпаў. Ацалела іх шэсць. Дзве моцна пакалечаныя, з сечанымі, пашчапанымі верхавінамі. Але падростае дзесятак маладых. Свіраны не маюць звычайнай вясковай вуліцы. Кожная сядзіба сама па сабе. Разам з тым яны з'яднаныя. І яднае іх усё той шнурок старых ліпаў. З часу нараджэння Багушэвіча не нашмат пабольшалі Свіраны. Быў некалі тут адзін двор, а цяпер тры.

Калі ехалі сюды, нам усю дарогу карцела: «А ці ведаюць свіранцы, чым славуця іх зямля? Ці чулі яны што-небудзь пра нашага паэта? Свіраны ж належаць Летуве».

Першы напаткаўся невысокі, прысадзісты селянін, арануты ў выцвілую кепу заходняй, яшчэ даваеннай мадэлі — з падоўжаным, выцягнутым брылём, з адметнымі закладкамі на вушах, з пэўнай металёвай аздобай. Сустрэў ён нас крыху насцярожана. Мы з усёй шчырасцю (думалі зрабіць прыемнае) далі яму: «Лаба дзена!» — ведалі колькі слоў па-літоўску. А пачулі звычайнае: «Дабры дзень!» Наш стрэчны родам з-пад Паставаў. У Свіранах жыве не гэтак даўно. Завуць яго Станіслаў Субач. Ён расказаў нам пра Свіраны ўсё, што паспеў даведацца ад ту-

быльцаў. Ад яго мы пачулі, што даўней Свіраны называлі яшчэ і Папоўкай. Нават цяпер іншы раз хто-ніхто возьме ды і назаве вёску гэтай назваю. Нібыта свіранскія землі некалі належалі царкве і стаяла тут каплічка. «Я сёлета араў, — расказваў Субач, — узяў і разагнаў дзірван, дык плугам павыворваў шмат чарапіцы і цэглы. Ці не з той каплічкі?.. Але, выбачайце, — раптам схаянуўся дзядзька Субач, — чаму гэта вас усё цікавіць?»

Мы патлумачылі, што нас цікавіць у Свіранах, крыху расказалі пра Багушэвіча, прачыталі колькі ягоных вершаў — «Бог не роўна дзеле», «Праўда»...

Слухаў нас дзядзька Субач уважна, сур'ёзна. Па вачах відаць было: цяжкія думкі перажывае ён, успамінае штосьці сваё, глыбока сялянскае. Нарэшце, счакаўшы, сказаў: «Відаць, смелы быў чалавек, калі так пісаў». Ён пастаяў яшчэ хвіліну з намі і патупаў на падворак свае хаты. Але праз нейкі час вярнуўся з шматком паперы:

— Калі можна, запішыце мне імя таго чалавека, пра якога вы расказвалі, — папрасіў ён. — Мая дачка хадзіла ў школу, і яна павінна ведаць пра яго.

Што й казаць — кранальная хвіліна! А момант нечаканы, незабыўны!

Мы бралі з сабой колькі паэтавых здымкаў. Адзін — на ім паэт у сярмязе, з раскідзістай барадою і доўгімі вусамі, з тужлівым поглядам вачэй — падаравалі дзядзьку Субачу. Ён доўга глядзеў на паэтава аблічча, а пасля сказаў: «Пастаўлю на століку, пры люстэрку, хай унукі глядзяць... Дый суседзям будзе цікава».

Калі мы перадавалі дзядзьку Субачу Багушэвічаў партрэцік, то напачатку і не падумалі, і ў галаву не прыйшло, што ў гэтым ёсць нешта сімвалічнае. І толькі ўжо ў Мінску як след усвядомілі высакародства дзядзькі Субача. Было прыемна, што Багушэвічаў партрэцік цяпер будзе і на той зямлі, на якой нарадзіўся наш пясняр.

ХАДУНОК

Каб спазнаць тую ці іншую мясціну, трэба наведаць яе не раз і не два. Чарговы візіт на радзіму Францішка Багушэвіча я зрабіў праз дзесяць гадоў. Гэтым разам выправіўся ў Свіраны з супрацоўнікамі Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры. Да нас з вялікай ахвотай і зацікаўленасцю далучыўся і вядомы паэт, даследчык і апантаны вандроўнік Кастусь Цвірка. Мэта паездкі ва ўсіх нас была адна, але кожны меў на прыкмеце і штось сваё. Дзяўчаты меркавалі знайсці ў Свіранах што-кольвек з ткацтва мінулага стагоддзя — паяскі, поцілкі, спавівачы, ручнікі. Кастусь збіраўся напісаць нарыс пра Багушэвічавы мясціны. Мне таксама хацелася папоўніць свае ўражанні пра Свіраны. Гурт людзей сабраўся ладны. Чалавек з дзесяць. Гэта — Ніна Цвірка, Людміла Лабада, Ірына Марачкіна, Ірына Бурдзялёва, фатограф Сяргей Каўтовіч. Была з намі і невялікая здымачная група. Вось такой экіпай мы і наведалі 29 чэрвеня 1989 года Францішкаву радзіму. Маіх падарожных найперш прывабіла сама мясціна. Суцішная такая, абжытая, аблашчаная сонцам і людской дбайнасцю.

Размясціліся Свіраны ў лагчыне, сярод пагоркаў. Побач, паўз самыя пляцы і агароды, бяжыць-вывіваецца нешырокая, з чыстай сцюдзёнай вадой рачулка Ярашоўка. Расказваюць, колісь тут ад рыбы было аж сіне. Кожны мог нахіліцца і набраць яе рукамі. Пры сядзібе, абাপал дарогі, абрысы колішніх сажалак. Мабыць, яны некалі не толькі аздаблялі фальварак, мелі і пэўную практычную карысць. Як нам казалі, колісь сажалак было дзве. Адна — паўднёвая — на сядзібе. Паўночная, праз масточак, за дарогай. Іх злучала пад мастком ручайка. Ад паўночнай сажалкі была пракапана канаўка да рэчкі. Па ёй сцякала вада пасля дажджоў, паводак,

раздліваў. Паўночная сажалка найдаўжэй пратрымалася, аж да шасцідзесярых гадоў. Але як пачалася асушка, меліярацыя, сажалкі перасохлі. І ўсё ж вільгаць тут трымаецца і расліны буяюць. Згадваюць, што ў гэтых сажалках жыў аграмадны шчупак. Такі вялізны, што хапаў за лапы і глытаў гусей ды качак. Даўней гэтую жыўнасць усе тут трымалі. Згадваюць таксама, што пры сажалках раслі два высокія кляны. Яшчэ два красаваліся пры гасцінцы. Бацяны вяліся на ясеню пры ставе. Тут ім была выгода: лугавіна, балацянка, рачулка, жабы.

Старэйшыя свіранцы памятаюць руіны мураванай будыніны. Мяркуюць, што ў ёй быў колісь манастыр з мніхамі і мнішкамі. Ведаюць, што была ў Свіранах і невялікая каплічка. Толькі вось адно незразумела: Свіраны былі казённымя ці панскія? Адны кажуць, што панскія. Іншыя гавораць, што Свіраны былі казённымя... Пра гэтую спрэчку свіранцаў можна сказаць адно: праўда за аднымі і другімі — у пэўны час Свіраны былі панскія, у іншы — казённымя. Свіранцы прыгадалі таксама: колісь пры юкшанскіх могілках ляжала каменная пліта, на якой лацінкай было напісана, што яны заснаваны ў час эпідэміі халеры. Камень той быў моцна парослы мохам і асеў у зямлю. Адзін свіранскі чалавек, будучы хлапчуком, выбраўшы мох, спрабаваў прачытаць надпіс і прачытаў, толькі вось лічбу восем палічыў за тры, такія яны былі невыразныя. Пасля той камень некаму замуліў і, капаючы дол побач, апусцілі яго ў зямлю...

Шмат чаго памятаюць свіранцы... І рукойнскі касцёл, у якім хрысцілі Францішка, прыгадалі: як яго перарабілі пасля паўстання 1863 года ў праваслаўны храм, як тутэйшы люд змагаўся, каб вярнуць святыню каталікам. Называюць дакладную дату, калі ўдалося гэта зрабіць, — 1905 год. Між іншым, у «Нашай ніве» за 1907 год падрабязна апісана гэтая падзея. У раздзеле «Суд» чытаем:

Рукойны. Касцёл. Тут хрысцілі Францішка

«16-га наябра акружны суд разбіраў дзела мужыкоў Виленскай губ., каторыя винавацяцца ў тым, што два годы таму назад яны адабразілі ад праваслаўных цэркву, даўнейшы касцёл. Усех винаватых было 10 мужчын і адна кабета. У абвініцельным акце гаворыцца, што 17 дзекабра 1905 года ў рукойнскае вал. праўл. прышла чарада мужыкоў чалавек трыста, каторая мела раду аб закрыцці рукойнскай цэрквы, каб абярнуць яе на касцёл. Чарада мужыкоў нарыхтавалася да папа. Там яна патрэбавала, каб аддалі ім ключы ад цэрквы і прыстрашылі, што калі ім не дадуць ключа, то яны возьмуць сілаю. Тут жа кабета Тамашэўская зняла ключ са сцены. Пасьля гэтаго грамада пашла да цэрквы. Поп палажыў на цэркву пячаць, мужыкі таксама прылажылі пячаць, каторую яны ўзялі у воласці. Гэтых мужыкоў винавацілі ў усенародным скопішчы і адабранні цэрквы, каб абярнуць на касцёл. Суд прыгаварыў Тамашэўскую на тры месяцы турмы, двух на два, двух па месяцу, других апраўдалі».

Гэтая нататка ў «Нашай ніве» сведчыць, што народная памяць таксама добрая схова гісторыі, падзей, фактаў, і гэтай памяці мы павінны давяраць.

Падчас сваёй першай паездкі мы абмежаваліся гаворкай з спадаром Субачам. Але Субач чалавек не тутэйшы, наезджы, пераехаў у Свіраны з Віцебшчыны. Таму і мова яго беларуская.

Моўныя, нацыянальныя ды гістарычныя пытанні найбольш высвятляў Кастусь. Ён пытаўся ў свіранцаў, кім яны сябе лічаць, кім пачуваюцца, да якога народа сябе далучаюць. Свае гутаркі з свіранцамі, развагі пра іхнюю нацыянальную прыналежнасць К. Цвірка апісаў у нарысе «Тут грала дудка Бурачка». З гэтых размоў высвятляецца, што свіранцы да гэтага часу пачуваюць сябе тутэйшымі ці проста беларускімі палякамі. Усё акурат як у Багушэвічавых «Хрэсьбінах Мацюка», напісаных больш за сотню гадоў таму:

Калісь, як у нас казакі то стаялі,
У «шнурах» за горкай раз мяне спаткалі,
Сказаў «пахвалёны», а яны смяюцца,
Адзін штось спявае, іншы дзьме на дудца,
А старшы скіпеўся: «Ты што за адзін?»
Думаю: хто ж я? — ужо ж Юркаў сын!
«Т у т э й ш ы, — кажу я, — свой чалавек:
Сын бацькі свайго, а бацька дзяцей,
Тут і радзіўся, тут жыву век;
Юркам зваць бацьку, я дык Мацей.
Вунь гдзе і хата, і выган, і сад;
Там жнець мая жонка, а тут гарэць брат!..»

З назовам «тутэйшы» жыхары Віленшчыны так зжыліся, што ні на якія ўгаворы не паддаваліся: казак «кіпіць горай, пытаючы, лае, крычыць, і б'ецца, і ў твар штурхае».

«Да хто ты, да хто ты, ці рускі, ці не?»
Я дай круціцца туды і сюды,
Думаю: што б тут сказаць яму мне?
«Я не нашу, — кажу, — барады».
«Да ты, — ён кажа мне, — веры якой?
Ці ты праслаўны, ці ты — паляк?»
«А дайце ж, паночку, — кажу, — мне пакой,
Да я ж тутэйшы, я ж казаў так!..»

Апісаныя падзеі прыпадаюць якраз на гады Францішкавага юнацтва. Якраз тады хрысцілі тутэйшых ці ў рускія, ці ў палякі. а зараз канец дваццатага стагоддзя, а паняцце «тутэйшыя», як бачым, не знікла. І нічога дзіўнага. Больш за пяцьдзесят гадоў, пачынаючы з 1940-га, Беларусь не мела і не мае да сённяшняга дня ніякага ўплыву на гэты край. А ён жа колісь быў адным цэлым і з Смаргоншчынай, і з Ашмяншчынай. Патрапіўшы ў 1940 годзе ў абсягі Летувіскай рэспублікі, заўважце, роўна праз сто гадоў пасля нараджэння Францішка Багушэвіча, Віленшчына сталася адарванай галінкай ад дрэва. Тут з той пары не развівалася ні школьніцтва, ні мастацкая самадзейнасць на прыроднай, жывой беларускай мове. І ніякага выдання не мелі і не маюць на гэтай мове. Дзеці з прыроднай беларускай моваю мусілі хадзіць у расейскія школы. І напраўду — ні Беларусь, ні Летува, ні Польшча, а проста тутэйшыя, кінутыя на волю лёсу, — беларуская рэзервацыя, дзе духовае жыццё застыла на мяжы 1940 года. Край гэты не даў ні беларускаму, ні летувіскаму, ні польскаму народу ніводнага ні песняра, ні мастака, ні спевака. А мо і даў, а мы гэтага не ведаем. Але каб даў, то, пэўна, ведалі б.

Падчас сваёй першай паездкі ў Свіраны мы пераканаліся, што ў тутэйшым краі пераважае жывое беларускае слова. А цікава, ці ўмее тутэйшы люд чытаць па-беларуску? Дарма, што ў беларускіх школах не вучыліся.

На падворку свіранскіх гаспадароў Філіповічаў пачаў збірацца люд. Неўзабаве з хаты выйшаў хлопчык гадоў пад дванаццаць. Знаёмімся. Завуць яго Марэк. Вучыцца ў Вільні ў шостым класе расейскай школы. Беларускай кніжкі ніколі ў руках не трымаў. То як жа ў яго атрымаецца чытанне? І што прапанаваць? Вядома што — Багушэвічаву «Калыханку». Хай яна прагучыць як згадка пра таго, хто тут нарадзіўся, каго тут люлялі. І вось Марэк пачаў чытаць:

Люлі, сыноч, люлі, люлі!
Усе курачкі паснулі,
Ой, паснулі і курчаткі
Пад скрыдэлкам сваёй маткі;
А ты чаго не спіш, сынку,
Як бы чуў ліху гадзінку?
Можа, будзеш калі панам
Ці вялікім капітанам,
А як матка прыйдзе ў госці,
Ой, то будзе ёй радосці...

Чытаў Марэк натуральна, не збіваючыся, толькі зрэдку некаторыя гукі нібы прыціскаў на расейскі лад. Гэта сведчыць, што беларуская мова для яго не чужая. Інакш ён проста не змог бы правільна прачытаць ніводнага слова.

Марэк чытаў, а нам якаясь радасць, якаясь урачыстасць: больш як праз сто пяцьдзесят гадоў у Свіранах, дзе матуля люляла Францішка, зноў гучыць несмяротная песня.

— Ці ўсё зразумеў? — пытаюся ў хлопчыка.

— Усё. У нас усе так гавораць, — чую ад Марэка.

Слухаючы свіранцаў, разважаючы пра мову, пра тутэйшы люд, побыт, прыгадаў: у Віленскім універсітэце, у аддзеле рукапісаў навуковай бібліятэкі захоўваецца «Программа для собирания сведений о состоянии сельского хозяйства и промышленности, составленная в 1872 году по поручению распорядительного комитета Северо-Западного отдела Императорского русского географического общества». Дык вось, у згаданай праграме трэцім пунктам стаяла пытанне аб мове ў тых ці іншых мясцінах колішняга Паўночна-Заходняга краю — Беларусі. Пра мову Рукойнскай воласці, а ў яе ўваходзілі і Свіраны, адназначна сказана: «Говорят белорусским наречием, но при встрече с шляхтою и ксендзами имеют поползновением говорить ломаным польским языком...» Збіраліся гэтыя матэрыялы настаўнікамі і праваслаўнымі святарамі. Звесткі, без сумнення, праўдзівыя і аб'ектыўныя. Яны пацвярджаюцца і сённяшнім моўным станам: у Свіранах і іх наваколлі, як і даўней, беларуская мова жыве, як і жыла. Усцешаныя такімі звесткамі, распытваем у свіранцаў, хто з якога часу тут жыве, якога веку іхнія хаты, просімся зайсці, агледзець нахацці, падстрэшкі. Нас, як звычайна, адгаворваюць лазіць па гарышчах: нічога вартага там няма. Але, як кажа Кастусь, мы людзі бітыя. Гэта свіранцам здаецца, што нічога вартага няма. А вы дазвольце зірнуць, тады будзем гаварыць, ёсць што там вартае ці не.

Логіка нашых разваг змушае гаспадароў згадзіцца з намі. І вось мы з Кастусём шастаем па гарышчы гаспадара Станіслава Ярмалковіча. Спачатку нам на вочы трапіла старая, самаробная рама з-пад якойсь карціны, мо нават і з-пад абраза, з шырокімі планкамі. Затым — ткацкія прылады: чаўнакі, вітушкі. А гэта што за выладжаная, у белым пыле ці муцэ жардзінка з прыладжа-

Свіранскі хадунок з-пад страхі гаспадара Ярмалковіча

ным збоку, як у касі, абручыкам, толькі большага памеру. Кастусь выцягвае з-пад крокваў згаданую жардзінку і глядзіць на мяне сваімі добрымі, мяккімі вачыма: бач што знайшлі! Праз якую хвілю кажа:

— Хадунок... З дапамогай такіх вась хадункоў не маўляты вучыліся хадзіць...

Жардзінка мацавалася на бэльцы, між столлю і падлогай: зверху ўстаўлялася ў вушка, а знізу — у выемку, каб круцілася. У дужку ставілі дзіця. Яно аблягалася грудкамі на абручык і пачынала тэпаць: крок, другі — і весела пабегла. Радасць дзіцяці, уцеха тату і маме: бяжы, любы хлопчык, бяжы!

Знайсці ў Свіранах, на радзіме Францішка Багушэвіча, дзе ўсяго тры двары, хадунок — гэта больш чым

сімвалічна, не менш каштоўна, чым пачуць у тутэйшай мясціне калыханку на роднай мове. Цяпер зусім няцяжка ўявіць, як рос і гадаваўся Францішак у Свіранах, як ён рабіў тут свае першыя крокі.

ВЯЛІКІ ДЗЕНЬ

Незвычайнай падзеяй для Свіранаў сталася сто пяцідзесятая гадавіна з дня народзін Францішка Багушэвіча. Наш Музей гісторыі беларускай літаратуры дамовіўся з віленскімі і рукойнскімі аднадумцамі правесці сумеснае літаратурнае свята з гэтай нагоды. Быў вызначаны дзень — 27 траўня, нядзеля. З далёкага Мінска і блізкай Вільні ехалі госці ў Свіраны. Прыйшлі людзі з навакольных вёсак. Вядома, высыпалі на свята і ўсе свіранцы. Мінчукі прыехалі з вялікім Багушэвічавым партрэтам, з бел-чырвона-белымі сцягамі. Як звычайна, былі прамовы, развагі. Гучалі беларуская, польская, літоўская, расейская мовы. Гаварылі пра веліч Багушэвіча, пра яго талент, яго грамадзянскі подзвіг, пра векавую дружбу беларусаў і літоўцаў, палякаў і расейцаў... Ці не пяць гадзін доўжылася свята. Прамоўцаў змянялі танцоры, чытальнікі, спевакі. З затоеным дыханнем слухалі свіранцы, свіранская зямля песню-маналог Багушэвічавай «Прадмовы» да «Дудкі беларускай», якую пад гітару пранікнёна агучыў Сяргей Сокалаў-Воюш. Тады ж перад песняй-маналагам ён у Свіранах сказаў: «Багушэвіч той паэт, які зрабіў мяне Беларусам, які абудзіў маю нацыянальную свядомасць. Маналог Францішка Багушэвіча я напісаў і ўпершыню выканаў у 1985 годзе».

*Мінчукі ў Свіранах. На памятку пра Багушэвічава свята.
27 траўня 1990 года. Фота Міколы Саснойскага*

Ганаровымі гасцямі ў Свіранах ад Беларусі былі дырэктар Музея гісторыі беларускай літаратуры Леанід Хадкевіч, пісьменнікі Кастусь Цвірка, Кастусь Тарасаў, мастак Мікола Купава, журналіст Алесь Ліпень, скульптар Алесь Шатэрнік... Ад Летувы — старэйшына Рукойнскай апілінкі (сельсавета) Л. Сапкевіч, загадчыца аддзела культуры Н. Пераверзева, шматлікія гурткі самадзейнасці, віленскія беларусы з суполкі «Сябрына». Тут жа былі і «Крупіцкія музыкі», моладзь з беларускай «Талакі». Туліўся пад дрэвам і аўтар гэтых кніжачкі пра Свіраны. Ён таксама меўся сказаць сваё слоўка на гэтым

свяце. Але пра яго — ці то з хвалявання, ці з абьяка-
васці — забыліся. Вось тое слоўка:

«Дарагія свіранцы! Жыхары ўсіх навакольных вёсак!
Маё слоўка найперш да вас. Ведайце! Вы ўсе нам любяыя,
родныя... Родныя, таму што вы землякі слаўнага сына
нашага народа **Францішка** Багушэвіча. Родныя вы нам
яшчэ і таму, што вы такія, як і мы: і гаворыце, як мы,
і думаеце, як мы, і жывяце, як мы. І пакутуеце, як мы.

Некаторыя вам кажуць, што вы — палякі. Не вер-
це гэтаму — вы ніякія не палякі, вы каталікі. А
каталік і паляк — гэта не адно і тое ж. Ваш слыжны,
мудры зямляк, які зараз глядзіць на ўсіх вас з
партрэта, Францішак Багушэвіч, таксама быў каталік.
Але як ён думаў, як ён дбаў пра Беларусь і беларусаў,
пра такіх, як мы з вамі, якія звалі сябе тутэйшымі.
Ваша зямля спрадвечна слынная, гістарычная. Тут
спрадвечна чынілася гісторыя... Ужо дакладна вядома,
што Свіраны спачатку належалі Успенскаму збору.
У 1639 годзе перайшлі Троіцкаму кляштару. Селішча
некалі было люднае. Тут віравала жыццё. Тут тва-
рылася гісторыя. Самая апошняя гістарычная падзея
адбылася сто пяцьдзесят гадоў таму, калі шляхцянка
Канстанцыя Багушэвіч з Галаўнёў 9 сакавіка старога
стылю 1840 года нарадзіла сына Франца, якому
лёсіла стаць слаўным песняром беларускага народа,
славутым беларускім адвакатам, абаронцам народным,
праўдашукальнікам, праўдалюбцам. Радуйся, свіран-
ская зямля! Цешся! Роўна праз сто пяцьдзесят гадоў
нашчадкі слыннага свіранца абудзілі твой спакой,
твой дрымотны, векавы сон вясёлымі мелодыямі, якія
так любіў наш пясняр. Сёння мы з вамі зноў разам,
хоць нас і раз'ядналі. Раз'ядналі наўмысна, каб мы
перасталі быць самімі сабою, каб нас па частачках
лягчэй было пазбавіць спрадвечнай нашай мовы, каб

Аўтар «Свіранскіх крэсак» у Свіранах 27 траўня 1990 года на святкаванні 150-ай гадавіны з дня нараджэння Францішка Багушэвіча

мы пазбыліся свайго імя. Але ведайце—мы з вамі адзін народ. Францішак Багушэвіч у сваёй славутай «Прадмове» да «Дудкі беларускай», рытарычна пытаючыся, дзе яна цяпер, Беларусь, адказваў, што яна і там, дзе Вільня, віленская зямля. Ваш слынны зямляк ведаў, што казаў.

Я спадзяюся, што не толькі мы, але вы раскажаце нам пра Свіраны, пакажаце ўсё, раскажаце, як вы жыўце, якія песні спяваеце, бо нам не ўсё роўна, як жывуць землякі слыннага Францішка Багушэвіча. Кроч жа

Францішкава свята па Свіраншчыне, варушы душы людскія, прыспаня! Не дай заснуць! Клічу ўсіх вас, людзі свіранскага абсягу, быць годнымі свайго слыннага продка Францішка Багушэвіча. Успомніце свае песні, свае звычаі, сваіх продкаў, свае гульні, свае забавы. Вазьміце ў

рукі кніжкі, газеты на той мове, на якой вы гаворыце, думаеце, пакутуеце. І гэта будзе таксама свята — свята вашай душы!»

Гэта я меркаваў сказаць свіранцам на сто пяцідзiesiąтай гадавіне Францішка Багушэвіча, але не давялося. То, можа, хоць цяпер дойдзе маё слоўка да свіранцаў?!

ВЕЧНАЯ ПЕСНЯ

Калісь Максім Танк у маладыя гады пра Багушэвіча-ву «Калыханку» ў сваіх «Лістках календара» напісаў: «6.VII.1939 года. Перад сном прачытаў — ужо каторы раз — адну з самых трагічных калыханак — калыханку Ф. Багушэвіча». Так, гэта сапраўды глыбока трагічны твор. Ён сатканы з просценькіх, вядомых напеваў, але насычаны вялікім сацыяльным зместам. А якія калыханкі спяваюць сёння, у канцы дваццатага стагоддзя, сваім немаўлятам свіранскія матулі ды бабулі? Скажу шчыра — баяўся, што пачую якія-небудзь спольшчаныя ці зрусіфікаваныя нявекі. А гэтак хацелася пачуць тыя, якія спявалі тут спрадвеку, якія спявалі Францішку. І што ж? — Я іх пачуў. І не адну — чысцюсенька родныя:

Люлі, люлі, люлі.
Прыляцелі куры,
Селі на варотах
У чырвоных ботах.
Сталі сакатаці —
Няма чаго даці:
Ні аўса паўкаша,
Ні ячменку жменку.

Дам жыта карыта —
Будзе кура сыта.

* * *

Люлі, люлі, дзеткі
Пайшлі ў лес па кветкі.
Кветкаў не набралі:
Кашулькі падралі.

* * *

А-а-а ... Каткі два:
Шэры, буры, абадва
Паляцелі да лясу,
Нарабілі галасу...

* * *

Лады, лады, ладкі,
Паедзем да бабкі.
Да' нам бабка кашкі,
А дзядок акраскі,
А цятуня — солі,
Бо нам брушка болі.

Гэтыя калыханкі мне наспявала Ванда Зянкевіч з Крукоўскіх. Да яе яны прыйшлі ад матулі і бабулі. А яна іх спявала і сыну, цяпер настаўніку рукойнскай школы.

Цікавую калыханку наспявала і Аміля Піпілевіч — яна з 1910 года.

Люлі, люлі, люлі,
Каток без кашулі,
А котачка ў лесе:
Кашулю прынесе.

Ішоў каток па плоце
У шэранькай капоце.
І капотку падраў
І котацкі не дагнаў.
Котачка ўцякла
І цацкі панясла.

Прыгожай калыханкай абдарыла і Юлія Філіповіч,
1924 года нараджэння:

А-а-а ... Люлі, люлі!
Усе дзеткі паснулі.
Толькі ты, мой сыноч.
Не спіш, не гуляеш,
Маме спаткі замінаеш,
Мяне, маладзеньку,
Спаць не пускаеш.
А-а-а ... Люлі, спаць,
А я буду калыхаць...

А гэтую наспявала Марыя Зянкевіч, Вандзіна свяк-
руха:

Люлі, люлі, калышу,
Купя тата барышу,
Маці спячэ скварку,
Бо калышу ляльку.

А-а-а ... Люлі,
Каток без кашулі,
Котачка ў лесе,
Кашульку прынесе...

А-а-а, люлі,
Пайшоў кот па дулі,
З дулі зваліўся
І насмерць забіўся.

Кацярыне Александровіч памятаецца такая люлянка:

А-а-а, люлі...
Пан Езус прытуле,
А насвентша матка
Калыша дзіцятка...

Так і ідуць гэтыя няхітрыя, прасценькія люлянкі з веку у век, з пакалення ў пакаленне. Мінаюць стагоддзі, рушацца дзяржавы, мяняюцца палітычныя і нацыянальныя ўплывы, а калыханкі нашы тут непадуладныя ніякай уладзе — жывуць сабе і жывуць, дзетак у вялікі свет выводзяць, нагадваюць ім пра тутэйшае паходжанне. Перакананы, многія з запісаных у Свіранах калыханак наспяваны Францішку. Між іншым, свіранцы гэтак жа, як і Францішак, называюць калыханкі калысанкамі. Патлумачылі: «Раз калыска, то і калысанка». Што ж, прымаем і такое тлумачэнне. Ва ўсякім разе цяпер нам будзе зразумела: назва твора «Калысанка» ў «Смыку беларускім» ніякая не абмылка друку, не аўтарская апіска — так гаварылі і гавораць на яго радзіме. Такое слова ён чуў з маленства. Прымем жа гэта да ведама ўсе, каму слова «калысанка» дагэтуль чымсь муліла, было нязвыклае.

ПРИЕМНАЯ НЕЧАКАНКА

З Багушэвічавага свята ў Свіранах Беларуская тэлевізія прывезла кінарэпартаж. Паказала яго двойчы. У тым рэпартажы ўдалося «падчапіць» адну жыхарку з навакольнай з Свіранамі вёскі, якая з малых гадоў чула пра Багушэвіча, але не ведала, што ён паходзіць з тутэйшых мясцін. На довад таго, што імя Францішка Багушэвіча ёй вядомае, расказала з памяці яго верш «Хрэсьбіны Мацюка». Пра сябе сказала сціпла: «Перад вайной скончыла тры класы польскай школы. У тую пару ў тутэйшых

мясцінах хадзіла шмат Багушэвічавых кніжак». Вось таму яна і ведае пра яго.

Усё гэта было і добра, і цікава. Але ў згаданым рэпартажы забыліся назваць імя свіранскай жыхаркі, што гэтак міла згадала слынны Багушэвічаў верш. А гэтак хацелася з ёй сустрэцца і больш падрабязна пра ўсё пагаварыць. Я быў перакананы, што яна напрыканцы дваццатага стагоддзя на паэтавай радзіме адзіная, хто якімсьці чынам яшчэ дагэтуль носіць у сваім сэрцы не толькі паэтава імя, але і яго творы. Але як знайсці тую кабету? Як расшукаць? На свяце ж былі людзі з цэлай акругі...

Нічога істотнага не прыдумаўшы, я ўсё ж падчас чарговага наведання Свіранаў у канцы жніўня 1993 года не прапусціў нагоды расказаць свіранцам, што шукаю якуюсь жанчынку, якая перад кінакамерай на свяце расказвала Багушэвічаў верш «Хрэсьбіны Мацюка». Хто б гэта магла быць?

Пасля невялічкага роздуму, развагі ў хаце свіранца Філіповіча мне казалі: «Гэта, пэўна, была Вэрця Казлоўская з Юкшанаў. Яна ўмее пагаварыць...»

Юкшаны ад Свіранаў кіламетры з два. То сустрэча з Вэрцяй Казлоўскай адбылася праз лічаныя хвіліны.

Гаспадыньку прыспелі за працай. Ладавала салому. Збянтэжылася, разгубілася. Гэтулькі гасцей! Апрача мяне, жонкі і сына, які, дзякуй яму, прывёз у Свіраны, прыехала і двое настаўнікаў з Рукойнскай школы — Рэгіна Кузьміцкая, Вячаслаў Зянкевіч, абодва гісторыкі, краязнаўцы. Каб не трымаць доўга гаспадыньку ў пакутах і здагадках, што мы за людзі, казалі, каго шукаем. І ці яна гэта?

«Так, гэта я, — адказала. — Але што ж я вам раскажу?.. Я ж малавучочная. Нідзе ніколі не была. Як нарадзілася ў дваццаць чвартым годзе, далей Вільні нікуды не ездзіла». «А пра Багушэвіча, пра Багушэвічавы творы што вы можаце сказаць?» — пакіраваў я гаворку ў пажаданым мне кірунку.

*Вэрця Казлоўская — зямлячка Францішка Багушэвіча,
улюбёная ў ягоную творчасць*

«О, Багушэвіч! Гэта быў такі чалавек! Ён так пісаў! Яго словы так западалі ў душу, што яго нельга было не слушаць, не запамінаць. Я, калі мяне здымалі, казалася, што ў перадваенную пару тут, па Свіраншчыне, хадзіла шмат Багушэвічавых кніжак. І пісаная яны былі не такім правапісам, як цяпер, а лацінкаю. А нам, каталікам, гэта вельмі

блізка, і мы читалі. Я Багушэвічавых вершаў навучылася ад таты. Мой тата — Зянон — ён быў з 1890 году і вельмі любіў іх. І як якое застолле ці вып'е троху, ён не быў п'яніца, але як возьме чарку ці вяселле якое — давай Багушэвіча расказваць. Песні не паяў, а вершы чытаў...

Я ведаю не адзін Багушэвічаў верш. Памятаю і «Здарэнне», і «У судзе»... Мне дало трохі помніць. Я магла б і іх расказаць... Але я знарок абрала «Хрэсьбіны Мацюка». Хай, думала, панічы там, на Беларусі, трохі падумаюць і пра нас. Хто мы — палякі? Беларусы? Ці, як і даўней, — тутэйшыя?

А напраўду, хто мы? Горнемся да касцёлу. А касцёл нас кіруе да польскай мовы. Але ж усё беларускае роднае нам. Як жа нам без усяго гэтага? Як жніво дажыналі, як жнейкі спявалі! Як усё гэта было прыгожа і проста. Так жылі нашы продкі, дзяды. То, не робячы так, мы нібыта адрываемя ад іх. А гэта ж няможна... Мы нібы трацім карані...»

Пакуль спадарыня Вэрця шчыра спавядала пра Багушэвіча, яго творы, яна зрабілася непазнавальная: уся зардзелася, засвяцілася. Радасцю яна свяцілася і тады, калі туліла да грудзей падараваныя мною кніжкі «Кушлянскі кут», «Жупранская старонка». Я ж ёй паабяцаў, што яе расказ ляжа ў новую кніжачку пра Францішка Багушэвіча, якую я меўся назваць «Свіранскія крэскі». На развітанне дамовіліся, што спадарыня Вэрця праз пэўны час напіша мне лістом пра ўсё, што не паспела згадаць пры стрэчы, што яшчэ ўспомніць. На гэтым і рассталіся.

ЛІСТ

Жаданага ліста давялося чакаць не так ужо і доўга. Вераніка Казлоўская з той жа, што і пры стрэчы, шчырасцю напісала:

«Шаноўны Уладзімір Ілліч!

Дазвольце прыпомніць, што 29.08. Вы, будучы ў Свіранах, наведаліся да Казлоўскай В., аставілі свой адрас і падаравалі свае ксёнжачкі: «Кушлянскі кут» і «Жупранская старонка». Вельмі я Вам за іх удзячная. Прачытаўшы, столькі пазнала пра дарагога Францішка Багушэвіча і хоць трохі і раней знала яго творчасць, а, дзякуючы Вам, пазнала як бы Яго самога. Мне трудна знайсці словы, каб выразіць сваё прызнанне да Вашай працы. Колькі Вы архіваў перабралі і з якіх крыніцаў чэрпалі матэрыялы, каб столькі і так напісаць. А цяпер хачу Вас папрасіць прабачыць мне мае памылкі ў пісанні, бо я хоць знаю літары рускія, але граматыкі, тым болей беларускай, ані трохі. Але лацінскімі літарамі ў мяне тэж не надта выходзя.

Вас цікавяць Свіраны. У нас шчыталі, што Свіраны былі казённымя. Багушэвічы гэты фальварак арандавалі. А пасля прынадляжаў духоўным праваслаўным. Можа, гэта і не так, але ўжо ў гэтым стагоддзі гэта зямлю арандавалі і выкупілі Філіповічы. І не ў прыватных асоб, а ў гасударства. Таксама вёскі, каторыя на захад, ад дарогі-гасцінца, што на Вільню, гэтыя, каторыя найбліжай Свіранаў, былі пры паншчызне казённымі. Гэта Крэстова (Храстоўка), Лучкі, засценак Доля, Кулі і Мураванка. Толькі пра ўсё гэта Вы ляпей знаеце з архіваў.

Чытала я вашы кніжачкі і думала, што хоць і дзесяць Кушляны, Жупраны з Свіранамі некалькі дзесяткаў кіляметраў, то назвы вёсак палёў, сенажацяў, лясоў паўтараюцца чы вельмі падобныя ёсць: Залеглае Поле і сенажаць Шарольнікі, Шарынік, Агульніца, Лысая гара. А вот Вы, вучоны чалавек, з-пад стараны, ці замецілі вялікую розніцу ў людзях, што ад вякоў жывуць у Жупранах ці Свіранах? Таксама было, напэўна, і сто пяцьдзесят тры гады

назад, як радзіўся дарагі нашым сэрцам паэт. Хоць, пэўна, у Багушэвічавым доме гаварылі на польскай мове, то акружалі іх і працавалі ў іх людзі, каторыя па-беларуску гаварылі. Малы Франусь ад калыскі чуў гэту мову. Пэўна, гадаваць памагала якая-кольвек жанчына чы падростак з народа, што спявалі калыханкі і забаўлялі па-нашаму. А зараз калыханкі, каторыя спявала мая бабуля і мама. А імя Франусь пішу, бо так, пэўна, называлі маленькага Ф. Б.

А-а-а... А-а-а... Люлі, люлі
Усе дзеткі паснулі,
Толькі адзін Франусь
Не спіць, не гуляе.
Не спіць, не гуляе
З катком размаўляе.

А ты, каток, не бурчы,
А, ты Франусь, спі, маўчы.
А ты, каток, вон, вон,
А на Франуса — сон, сон...

* * *

А-а... А-а... Коткі два,
Шэранькія абадва.
А ты, каток шэры,
Прыйдзі па вячэры,
Прыйдзі ночку начаваць
І Франуса калыхаць.

А ты, каток стракаты,
Насі дроўца да хаты.
Будзем печку паліць,
Дзеткам кашку варыць:
Каторыя добрыя,
То тым дадзім кашкі.
А каторыя плачуць,
То тым будзе дзяжкі.

А малых дзяцей забаўлялі вось такімі прыгаворкамі. Хочучы адзець панчошку чы які абутак, прыгаварвалі: •

Кую, кую ножку,
Паедзем у дарожку.
Конікі сівыя,
Дарожкі крывыя.

І дабаўлялі:

Чыкі, чыкі верабей,
Не клюй маіх канпель.
А я таму вераб'ю
Калом ножку падаб'ю.
Верабейчык скача,
Па ножцы плача,
Я на тую ножку
Адзену панчошку.
А на тое цельца
Куплю палаценца.

Сароку-варону то, пэўна, ва ўсіх народаў падобна робяць. А вот помню, як бабуля шчэ забаўляла, прыгаварваючы: “Кукарэку, пятушок, чырвоненькі грабушок. Чаму рана не ўстаеш, чаму песні не пяеш? Будзем цябе жаніці, на парозе садзіці. На парозе зімна, на прыпечку дымна. А на печы складна, пад печай ладна”. Ці вось яшчэ такая:

Прыляцела сарока із далёка,
Села ў пана на таку
У чорным калпаку.
Кіў, кіў хвастом —
Пан тут быў гасцём.
Нарабіў піва,
Ажаніў сына.
Адаў дачку за лахмытачку.

А загадкі загадвала мая бабуля такія вот просценькія:
Пад парогам з чорным рогам (качарга). На прыгучку ў чырвоным каптурачку, хто ідзе, той паклоніцца (ягада). Без рук, без ног, выкапаў яму і лёг (камень). Без дзюрачкі, без канца поўна чарачка вінца (яйко). Адзін кажа: “Уставай ужо”. Другі кажа: “Не дай, Божа!” А трэці кажа: “Мне ўдзень і ўночы ўсё вылупіўшы вочы” (ложак, дзверы і вокны). Матка старуха, дачка харашиха, а сын перабор паляцеў аж на двор (печ, полымя агню, дым).

А вот песьні, каторыя сьпявалі, як дзіця народзіцца, на хрэсьбінах, ніхто не помня, не зная ў нас. Мяне інтарасуе адна песьня-верш, каторую я знаю ад сваёй мамы. Гэта вельмі складная, із дваццаці куплетаў жартаўлівая песьня “Пайшла цешча да зяця ў госці”. Можа, гэта тэж апрацаваная паэтам народная песьня, можа, яна запісана гдзе? Але я знаю толькі “Дудку беларускую” і то чытала яе ў дзяцінстве.

У вашай кніжцы “Жупранская старонка” ў раздзеле “Вершы і песні з Жупранаў” памешчаны песьні, каторыя Вам прыслала Яніна Шымановіч. У нас іх тэж знаюць. Вот у першай з іх у апошняй страфе ні апошняга, а першага не хапае радка. У нас звучыць так:

Вот капуста дык капуста,
З іхнім хлебам еў, аж змогся,
А каб нашага так лусту,
То б ты, бацька, апрогся.

Таксама Багушэвічава “Сватаная” ў нас знаёмая. Нас, падрусткаў, такія ж хлопчыкі гэтай песьняй дражнілі. Пад парадак я яе не помню, толькі ведаю такія куплеты. Гэта акрамя ўсіх астальных.

А як стане хату мясці,
З дружнай паб'ецца,
Ложак дыбам стаіць,
Спаць не сабярэцца.

А як стане печ паліць,
Спаля ўсю лучыну.
Дрова ў печы не гараць,
Кляне ўсю дружыну.

А як стане кросны ткаць,
Дык аж на Якуба.
А тут трэба ісьці жаць,
Вот наткала — любя.

Прыпеў у нас спявалі трохі інакш:

Праўда, ой, праўда,
Толькі прыглядзіся,
Вот такія дзеўкі
Цяпер завяліся.

Прабачце, што доўга не пісала і што так многа напісала, але я не напісаць не магла. Прычынай — гэта Вашы кніжачкі, Вашая любоў да паэта, да Яго творчасці і праўдзівых, аб'яктыўных адносіны да гісторыі. Буду рада, калі хоць капельку спатрэбіцца ў Вашай працы маё пісанне".

САВІЧУНСКІЯ СУСТРЭЧЫ

29 жніўня 1993 года з падказкі Рэгіны Кузьміцкай я завітаў і ў Савічуны. Гэта з кіламетр ад Свіранаў. Не чакаў пачуць тут што-кольвек праз гэтулькі часу пра старыя Свіраны. І ад каго? Ад сярэдняга веку жанчыны Ванды Зянкевіч з Крукоўскіх. У яе бацькоў былі старыя

фатаграфіі свіранскага двара. Тыя фотаздымкі перайшлі ад дзеда Платона Нядзельскага. Дзед быў ляснічы і часта казаў, што ездзіў “да пісцеля”. Да якога пісцеля ён ездзіў — Ванда не ведае. А вось фатаграфіі тыя добра памятае: вялікія, карычневыя, наклееныя на кардоне. Постаці на здымках самабытныя. У паляўнічай амуніцыі. Ля ног круцяцца сабакі. Запомнілася Вандзе і вяртатка, для яе незвычайная: з грубага сукна — марынарыкі, халацікі накідныя. І свіранскі двор быў зняты на тых фатаграфіях. Дом драўляны, доўгі, з верандаю праз усю сцяну. Што запомнілася на верандзе, дык гэта тоўстыя, як слупы, з круглага дрэва калоны пад стрэшкай.

Хоць згадка пра дамок не вельмі падрабязная, усё ж яна дае пэўнае ўяўленне пра стары свіранскі дом. Але не толькі ўяўленне, а нават скіроўвае на думку, што свіранскі дом сваёй забудовай нагадваў кушлянскі. А ці не пераняў Францішак Багушэвіч узор забудовы свіранскага дома для пабудовы свайго жылля ў Кушлянах? Пэўна, такое вельмі магло быць. Да ўсяго, даўней, як і цяпер, былі свае стандарты забудовы фальваркаў і засценкаў.

То які ж лёс свіранскіх фатаграфій?

“Ужо пасля вайны, — расказвае Ванда, — іх мама спаліла... Яна мела зрушэнне розуму з вайны і аднаго разу на маіх вачах шуганула фатаграфіі ў грубку. Я кінулася ратаваць, але агонь ужо ахапіў іх. Яны і цяпер мне ўваччу стаяць: вялікія, карычневыя. І постаці людзей на іх такія цікавыя, самабытныя”.

Ванда не траціць надзеі, верыць, што такія фатаграфіі павінны быць яшчэ ў каго-небудзь. Не рабілі ж іх адным толькі адбіткам.

Размова пра фатаграфіі не паданне. Такія фотаздымкі ў іхняй сям’і былі. Багушэвічы неяк зачэпілі іхнюю сям’ю. Ванда прыгадала, што ў яе перахоўва-

*Севярын Багушэвіч, Францішкаў пляменнік, сын брата
Апалінара, віленскі натарыус*

ецца купчая на зямлю, зацверджаная якімсь Севярынам Багушэвічам.

Імя Севярына Багушэвіча мне знаёмае. Гэта Францішкаў пляменнік, сын паэтавага брата Апалінара. Я з цікавасцю разглядаю купчую, аўтограф Севярынавага подпісу, яго размашысты роспіс — Багушэвіч — і адчуваю праз гэты роспіс повязь з Францішкам Багушэвічам, з Свіранамі, з тутэйшым краем. Разглядаю і дзіўлюся, як жа мы ўсе павязаны адзін з адным праз пакаленні, праз эпохі.

Ванда Зянкевіч з 1937 года, тэхнік-метэаролаг. Але з малых гадоў мае цікаўнасць да гісторыі. Гэта і дапамагло ёй данесці да нас хоць якія звесткі пра свіранскі кут з далёкай мінуўшчыны.

Наслухаліся ў Зянкевічаў мы і беларускіх песень. Сярод іх — “Пры крутой дарозе бяроза стаяла — маці свайго сына ў войска выпраўляла”, “Каля рэчкі, каля броду п’юць галубкі зімну воду”, “Там пад гаем зеляненькім рвала дзеўка лён спеляненькі”. “Гэтыя песні мы ў маленстве пелі... Спявала і моладзь”, — дадае Ванда.

Вэрця Казлоўская і Ванда Зянкевіч, разварушаныя размовамі пра Францішка Багушэвіча, пра Свіраны, Беларусь і беларусаў, пра беларускія кніжкі, газеты ды часопісы, кінуліся дзяліцца сваімі ўражаннямі з суседзямі. Высветлілася, што навакольны люд ведае шмат беларускіх вершаў, а нават і цэлыя паэмы.

У тых жа Зянкевічаў сярод кніг на польскай і расейскай мовах я напаткаў і нашага беларускага “Тараса на Парнасе”. Безумоўна, я быў усцешаны, убачыўшы ў Багушэвічавых землякоў кніжку на нашай роднай мове. Не мінуў нагоды спытацца, як яна патрапіла да іх, дзе набылі? Высветлілася, што ў Нова-Вільні жыве Марыя

Відута. Яна нібыта колісь была інструктарам райкама, родам з недалёкіх ад Свіранаў Гульбінаў. Вось гэтая Марыя Відута і насіла па суседніх з Свіранамі вёсках беларускія кніжкі. І многія Багушэвічавы землякі з радасцю набывалі іх.

А чаму купілі “Тараса на Парнасе?” А тут зноў тое ж — спрадвечная прага тутэйшага людз свайго друкаванага слова. Ванда Зянкевіч згадвае: “Наш тата колісь любіў расказваць: “Ці знаў хтось, братцы, з вас Тараса...”, а таксама — “Рай настане”. Ці вяселле якое, ці вечарынка, ці так гулянка, ён давай вершы расказваць. Вось таму і купілі кніжачку”.

Хацелася, каб гэтыя традыцыі не перапыняліся на паэтавай Радзіме. Але хто іх будзе жывіць? Марыя Відута ўжо вельмі сталае. Колісь нямала клапаціўся пра пашырэнне беларускіх кніжак на Віленшчыне літовец Валдас Банайціс. Але ж гэтага мала. Трэба новыя сілы. У Вільні зараз мы маем суполку Таварыства беларускай мовы, беларускае аддзяленне пры кафедры славяназнаўства Віленскага педагагічнага ўніверсітэта. У Вільні выходзіць газета на роднай мове “Наша ніва”. Гэта ўсё добра. Але ніхто не заменіць апантаных людзей. Толькі яны не дадуць перасохнуць нашым, цяпер ужо кволым беларускім крынічкам на Віленшчыне. Вядома, пры падтрымцы беларускай дзяржавы.

У СВІРАНАХ ЗВАНЫ ЗВАНІЛІ

Францішак Багушэвіч праз усё жыццё цікавіўся гісторыяй роднага кута, роднага краю. Ён і нарадзіўся ў гістарычнай мясціне. Побач з Свіранамі ўжо не адно стагоддзе загадкава глядзеў на свет слынным медніцкі замак.

У розныя часы ў ім жылі славуць нашы дзяржаўныя дзеячы — Гедымін, Альгерд, Вітаўт. Гэтыя імёны прыхо-

дзілі да тутэйшага люду праз паданні і легенды, якія пераходзілі з пакалення ў пакаленне. Думаецца, да Францішка Багушэвіча згаданыя імёны таксама прыйшлі з паданняў.

У “Прадмове” да “Дудкі беларускай” Францішак Багушэвіч Вітаўта называе Вітэнэсам. Думаецца, менавіта так, у такой форме ў народзе пачуў Францішак імя славутага ліцвінскага князя.

...Слыннымя былі колісь Меднікі. Цікавае тут некалі жыццё віравала. А што Свіраны? І Свіраны, высвятляецца, у старажытнасці былі асвечаны цікавай гісторыяй.

З людской памяці дайшла да нас пра Свіраны такая згадка: нібыта ў далёкай старажытнасці яны належалі якомусь кляштару ці збору і была тут каплічка. Факт цікавы. Але наколькі ён праўдзівы? Ці знайшоў водгулле хоць у якіх дакументах?

Так, знайшоў. У “Литовских епархиальных ведомостях” за 1885 год змешчана вялікая публікацыя “Виленский Свято-Троицкий монастырь”. Цэлая старонка ў ёй прысвечана Свіранам. Высвятляецца, што Свіраны амаль да канца трыццатых гадоў семнацатага стагоддзя належалі Успенскаму збору, які з даўніх часоў яшчэ называлі Прачысцінскай мітрапалітнай царквой. У 1639 годзе Свіраны перайшлі Троицкаму кляштару. Вільненскія базylieяне атрымалі іх у замен на маёнтак Рута Наваградскага ваяводства.

Паколькі ўсе гэтыя звесткі малавядомыя, то, думаецца, лепей за ўсё працытаваць іх так, як яны пададзены ў “Литовских епархиальных ведомостях”. Тым больш, што ў публікацыі пададзена і больш далёкая гісторыя Свіранаў. Чытаем: “Имение Свираны (21 верста от Вильны) некогда принадлежало князьям Гольшанским. Часть Свиран, с фольварками Крошты и Шешоли, достались Константину Острожскому в качестве приданого, которое он получил за женою своею Татьяной из князей Гольшанских. Эта часть

Свиран, пожалованная в 1552 году князем Константином Острожским Пречистинскому собору, отдана была Рутским в обмен на Руту”.

Вытрымка каштоўная пэўнымі звесткамі пра Свіраны. Цікавая яна і тым, што ў ёй згадана імя выдатнага беларускага ваяра, кашталяна віленскага, гетмана і сябра Рады Вялікага княства Літоўскага Кастуся Астрожскага, які моцна нашу Літву і Русь мілаваў. Высвятляецца, слынным князь не адзін раз з сваёй вайскавай ды дзяржаўнай світай ездзіў свіранскімі дарогамі. У гэты кут Віленшчыны ён стала пачаў наведвацца з 1509 года пасля таго, як атрымаў частку свіранскай зямлі ў пасаг ад наваградскага ваяводы князя Сымона Гальшанскага за дачку Таццяну. Апроч усяго іншага наймагутнейшы князь будаваў храмы, школы, шпіталікі для калек; спрыяў кнігадрукаванню на Беларусі. Пра гэтую дзейнасць Астрожскага ў грамаце вялікага князя Жыгімонта I ад 30 лістапада 1517 года гаворыцца: “...Паколькі мы навучаныя Святым Законам і Евангеллем даваць абяцанні Богу і выконваць іх ... мы ласкава дазволілі пабудаваць цэрквы: Святой Тройцы — на ўзгорку, праз які ідуць да брамы, што па дарозе ў Меднікі, дзе была старая царква з кляштарам пад гэтакім самым назовам Святой Тройцы, пабудаваная з дрэва, і Святога Мікалая, якога называюць Вялікім, пасярод места нашага Вільні, пабудаваць абедзье з каменю».

Няцяжка здагадацца, што гісторыя згаданых святыняў, а найперш храма Святой Тройцы, мае сваю повязь і з Свіранамі, свіранскай каплічкай: Свіраны ж пэўны час належалі віленскаму Свята-Троіцкаму кляштару.

На Багушэвічавай радзіме, як бачым, доўга і велічна званы званілі, абвяшчаючы пра моц ліцвінскага гаспадарства, пра яго росквіт.

І яшчэ адно цікавае назіранне: назвай Свіраны колісь аб'ядноўвалася некалькі розных фальваркаў. Апрача зга-

данных — Кроштаў і Шашоляў, да Свіранаў належаў і фальварак Жамайтэлі. Пра гэты фальварак у “Литовских епархиальных ведомостях” падаюцца такія звесткі: “Другая часть тех же Свиран, состоявшая из фольварка Жемойтели, была пожалована в 1538 году епископом виленским Павлом Гольшанским недавно построенному виленским архидиаконом Иосифом Ясенским в Руконах костёлу с целью отвлечь окрестных (правоверных) жителей от посещения божниц... (так окрещены, конечно, православные храмы) и обращение их к истинно католической вере... Эта часть Свиран, т.е. фольварок Жемойтели, по ея отдаленности от Рукойни, доставлявшая незначительный доход Рукойнскому плебану, была продана в 1628 году виленским епископом Естафием Воловичем Троицким базилианам за 1400 коп грошей...”

Усе гэтыя звесткі пра Свіраны былі колісь напісаны на пергаменце, лацінскай моваю і захоўваліся ў кляштарным архіве. З тых жа запісаў даведваемся, што троіцкія базыліяне засталіся незадаволеныя абменам руцкага маёнтка на свіранскі. Свіраны яны называлі мізэрнымі ў параўнанні з Рутай. Усяго, паводле іх звестак, Свіранам належала каля трох маргоў зямлі.

Цяпер гісторыя Свіранаў з часоў сярэднявечча і канца дзевятнацатага стагоддзя нам больш-менш вядомая. Мы нават ведаем, як апрааналіся Францішкавы землякі, суседзі ў пару яго маленства, які быў іхні побыт, як яны размаўлялі. І гэтыя звесткі да нас данёс ніхто іншы, як усё той жа слынным свіранскі сусед Уладзіслаў Сыракомля. Вось як ён нам апісаў побыт вясковага жыхарства з свіранскіх ваколіц у дарожным дзённіку 1856 года: «Падвіленскі люд, без сумненняў, быў у далёкай старажытнасці чыста літоўскага адгалінавання. Сёння, амаль усюды забыўшы сваю мову, ён, аднак, не мае падабенства да русіна. Паставай — нязграбны, сярэдняга росту, ён

не мае таго спрыту, што характэрны для сялянаў каля вялікіх гарадоў. Размаўляе па-русінску, зусім някепска і па-польску. Ёсць у яго на сваёй мове песні, напрыклад, дажынкавыя. Шануе рэлігійныя рытуалы, але асаблівай набожнасцю не вызначаецца. Усё ж вельмі прыстойны ў паводзінах, сардэчны, хоць гэтага не прачытаў бы на яго твары, нерухомым, пазбаўленым усякай жывасці мускулаў. Мужчыныносяць белыя сярмягі і шапкі-вушанкі. Магчыма, колер гэтых сярмяг мае сувязь з белымі кашулямі, якія Ягайла раздаваў ліцвінам пры хрышчэнні. Жанчыны ў святаносяць чапцы з вялікімі ліштэўкамі і крамныя чырвоныя хусткі, зімой — цёмна-сінія бекешы з фалдамі, упрыгожаныя з тыльнага боку вялікай колькасцю латунных гузікаў. Летамносяць усё белае, толькі гарсэт — слабага цёмна-сіняга колеру. Часам на святаці на якую ўрачыстасць надзяюць вышываную сарочку, пурпуровыя, з залатым пазументам спадніцы, пры гэтым не шкадуюць для ўпрыгожання стужак, кветак, медальёнаў і пацерак. Здалёку гэта здаецца прыгожым, але толькі здалёку, бо цяжка праз усё гэта разгледзець твар, а яшчэ цяжэй — выраз думкі на ім».

Усе гэтыя Сыракомлевы звесткі якраз з тых мясцін, дзе Свіраны, Меднікі, Рукойны.

ФРАНЦІШКАВА ДРЭВА

Кажуць, кожны чалавек мае «сваё» дрэва. Францішковым дрэвам быў дуб. У старым календары гаворыцца: «Людзі, што нарадзіліся ў час вясновага раўнадзенства, сваёй паставай, здароўем, веліччу і годнасцю параўноўваюцца з дубам. Яны адважныя, вытрыманыя і шчодра надзеленыя воляй як у сэнсе імкнення да неза-лежнасці, так і ў сэнсе ўмення падначаліць усё для да-

сягнення намечанай мэты. Дубы — зычлівыя і гасцінныя, любяць адчуваць сябе гаспадарамі, верныя сяброўству... Вабяць такіх людзей канкрэтныя справы, думаюць яны спраўна і ясна, не пазбаўлены інтуіцыі. Аднак дубы маюць і адмоўныя рысы характару. Яны не ўмеюць быць эластычнымі, не ўмеюць прабачыць, з-за чаго маюць шмат клопатаў... Дубы — кансерватары, што зрасліся з сваім асяроддзем, і нічога не хочуць мяняць».

Той, хто больш-менш ведае Францішка Багушэвіча, згодзіцца, што шмат з вызначаных рысаў — яго. А ці былі ў Свіранах дубы? Так, цэлая дуброва. Але цяпер ніводнага не засталася. Што знішчыў час, а што людзі памарнавалі. Засталася толькі маладая дубовая парасль. Але затое ацалеў шнурок старых ліпаў. Старая ліпавая прысада ў Свіранах пад аховай закона. Дзядзька Субач раскажаў нам цікавую і даволі павучальную гісторыю.

...Аднаго разу аштрафавалі суседа. А за што? Бура паваліла на яго грады ліпу, а ён паспяшаўся парэзаць яе на дровы. «Віна гаспадара была ў тым, — патлумачыў дзядзька Субач, — што не заявіў у апілінку — сельсавет — пра паваленае дрэва. Але я цяпер разумею, што тут да чаго».

Дзядзька Субач звязаў такую пільную ўвагу да старых свіранскіх ліпавых прысад з памяццю пра беларускага песняра, які нарадзіўся ў Свіранах.

Пазней высветліцца: такімі шарамі ліпаў свіранская сядзіба была абсаджана з усіх старон. То дзе ж астатнія? Што час вынішчыў, што людзі. Будаваліся і пры безуладдзі папілавалі. І цяпер яшчэ ліпавыя плашчакі ляжаць у сценах шмат якіх свіранскіх пабудоў. Білі ў гэтыя ліпы і перуны, шмат яны іх пашчапалі. Дый як не біць, калі кожная з іх хмары чапляе, такія яны гонкія, выносныя. Кожная не менш як за трыццаць метраў увышкі, з

самім небаам гамоняць. Вільгаці ім тут хапала. То і раслі сабе векавухі ў неба гледзячы, перажываючы сваіх гаспадароў. Ліпам гэтым не менш як гадоў па дзвесце. Аднак Францішкава дрэва ўсё-такі дуб. Дубы ў Свіранах раслі на пасецы. Цяпер тут мяшаны лес.

ПАЭТАВА ЗОРКА

Францішак Багушэвіч, народжаны ў Свіранах, як вядома, стаўся слынным паэтам, адвакатам. Побач з яго імем ставім самыя разнастайныя эпітэты. І найперш называем яго бацькам Беларускага адраджэння. Гэта найвышэйшае азначэнне. А яшчэ называем мы яго заступнікам народным. А ці выпадкова ўсё гэта?

Астролагі сведчаць, што тыя, чыя дата нараджэння пазначана лічбай дзевяць, — гэта пераважна валявыя людзі. Для іх таксама характэрны высокі інтэлект. Вядома, прыродныя задаткі могуць развівацца, стаць з цягам часу здабыткам грамадства, калі гэтаму паспрые сям'я, гістарычныя абставіны. У Францішка Багушэвіча, як бачым, сям'я і гістарычныя абставіны развілі розум, інтэлект да сапраўды грамадскіх вышыняў. У яго была сіла волі, і ён з малых гадоў пачаў выяўляць яе. Так што астролагі ў дачыненні да Францішка Багушэвіча, народжанага пад свіранскімі зоркамі, не памыліліся. Францішак прайшоў праз неймаверныя выпрабаванні і застаўся адданы бацькоўскаму краю, свайму народу. Сваю адданасць роднай зямлі выказаў надзвычай прыгожым вершам:

Маліся ж, бабулька, да Бога,
Каб я панам ніколі не быў:
Не жадаў бы ніколі чужога,
Сваё дзела як трэба рабіў.

Каб людзей прызнаваў за братоў.
А багацтва сваё меў за іх,
Каб за край быў умерці гатоў,
Каб не прагнуў айчызны чужых.
Каб я Бога свайго не акпіў,
Каб не здрадзіў за грошы свой люд...

Паводле народных традыцый, бабкі-павітухі стараліся пупкі толькі што народжаным немаўлятам-хлопчыкам рэзаць на нажы ці сякеры, каб былі добрымі гаспадарамі. А ў каго былі дома кніжкі — гэта рабілася на кніжцы. У Францішкавых бацькоў пэўна ж знайшлася кніжка. Давалі немаўлятку падчас згаданага рытуалу ў ручку і аловак. Каб жыццё новага чалавека асвятліць навукай, асветай. Пэўна, Францішку рэзалі пупок на духовых рэчах — на кніжцы, з алоўкам у ручцы. І ён стаўся пэтам, песняром, кніжнікам.

Францішак Багушэвіч ведаў няблага радзінныя ды хрэсьбіныя рытуалы. Збольшага ён апісаў іх у паэме «Кепска будзе!».

А тут дроў ані палена,
А тут яшчэ нарадзіны!
Трэба ж бабе бохан хлеба,
І гарэлкі ж трэба пляшку,
Яшчэ ж хрысціць хлопца трэба...

А як жа, паміж іншым, правілі і правяць радзіны ды хрэсьбіны ў Свіранах і ва ўсёй свіранскай акрузе?

СВІРАНСКІЯ ХРЭСЬБІНЫ

Падахвоцілася нам пра іх расказаць усё ж тая Вэрця Казлоўская. Апавядальніца яна — пашукаць трэба. Слова ў яе трапяткое, як матылёк, дрыготка спеўнае, дасціпнае. З малых гадоў яна расла назіральнай

дзяўчынкай: да ўсяго прыглядалася, усё запамінала. Таму з яе і цікавая апавядальніца. Ну, але слухайма самую Вэрцю...

— Хрэсьбіны правіліся ў нас, правяцца і зараз, — распачала свой роспавед Вэрця. Але хіба пачну здалёк... У простых людзей радзіліся дзеці ў гэтай жа самай хаце, гдзе і жылі. І ў паноў не заўсёды ўдавалася коньмі адвезці жанчыну ў аддалены горад чы прывезці доктара-акушэра. Прыходзілася карыстацца паслугамі бабкі-павітухі. Гэта была важная асоба ў вёсцы. Яна прымала роды і першы тыдзень альбо і даўжэй прыходзіла купаць дзіця. А купалі маленькіх у начовачках, зробленых з ліповага дрэва... Гэта лепш, чым цяперашнія ванначкі з бляхі чы пластмасы. Спавівалі дзіця не так, як зараз. Акрамя пялёнак з палатна і з лёну быў яшчэ спавівач. Гэта на паўтара метры даўжыні з мяккай тканіны, часцей з паркалю пас, сшыты падвойна. З другога канца вузейшы, закончаны дзвюма тасёмачкамі-матузкамі. Клалі на гэты спавівач пялёнкі ды полкі і спавівалі, толькі нясільна. А гэта для таго, каб дзіця было роўненькае. А пасля ўжо зверху коўдрачку байкавую, капку ці ў каго што было. На галоўку каптурык расшыты стужкамі, карункамі — як ужо там падказвала фантазія, густ. А дзіця, як трохі падужэла, то ўсё ручкі выцягвала з гэнага спавівача...

Калысачкі ў простых людзей былі зроблены, мусі быць, тэж з ліповага дрэва, а можа, з бярозы чы клёну, але смалой не пахлі. Падвешвалі калыску да гнуткай бярозкі, прымацаванай уздоўж бэлькі. Вельмі добра было ў ёй калыхаць. Паны то, пэўна, мелі калысачкі-ложачкі, у каторых ножкі на бягунох. Ну, хоць і падбіваліся бягуны войлакам, але ў гэнай падвешанай калыхалася мякчэй — не драгала. І аздаблялі сталяры разьбой. А на заказ, пэўна, прыгожа. Пасцелька... Сяннічок, у каторым

сенца чы саломка — такі ў чыстаце трымаць лёгка. А пад галоўку — малая падушачка, ясічак, абшыты фальбонкай чы якім гафтам, каб было прыгожа...

А цяпер можна і пра хрэсьбіны, — перавёўшы дых, сказала Вэрця. — Найперш у дзень хрэсьбінаў прыязджаюць кум і кума. Кума цэлую выпраўку спраўляла: кашульку да хросту пашытую чы белы матэрыял, перавязаны стужкаю: для хлопчыка — сіняй ці блакітнай, для дзяўчынкі — ружовай. Таксама каптурык, пялёнкі, капку. А кум, калі бабуля купала дзіця, то ў ваду кідаў грошы. Таксама, як селі з кумой у брычку, гэтая ж бабуля выносіла і падавала куме дзіця, а кум зноў грошы даваў. Як там у касцёле было, расказваць не буду. За хрост плаціў тэж кум. Пры хросце трымаў хлопчыка кум, а калі гэта дзяўчынка, то кума. У каталікоў цэлага дзіця не акунаюць у ваду, толькі тры разы на крыж разлівае ксёндз вадой па галоўцы. Ну вот дзіця ахрышчана, далі яму імя — кумы з дзіцем вяртаюцца дадому. Тут ужо ўсе госці сабраўшыся. Уваходзячы, кажуць пахвалёнку, аддаюць дзіця маці. Усе садзяцца за стол. А там ужо сора і песні. Пасля за якіх пару гадзін падаюць кумам дзіця за стол. Тут ужо спачатку жартуюць... Могуць падаць спавітую, як дзіця, якую-кольвек ляльку, нібыта такое дзіця кумы прывезлі з хросту. Кумы, вядома, збянтэжаныя, патрабуюць сапраўднае дзіця. Прыносяць тое дзіця. Кум, а часам і кума кладуць на спавітае дзіця дарункі. Часцей якую каштоўнасць: ланцужок з крыжыкам срэбным чы нават залатым, чы пярсцёнак, чы гадзіннічак, чы так што. Радзей грошы. А яшчэ на хрэсьбінах у нас бываюць «пеўнікі» — цукеркі ў такой абгорты з пеўнікамі. Бабуля насыпала ў гліняную глыбокую талерку, у больш багатых — у вазачку, і ўсе госці бралі па пары штук, а на другую талерку клалі грошы. Іх збірала бабка-павітуха. Цукеркамі тэж сваімі частаваў

кум куму, а пасля кума гэнымі цукеркамі частавала астатніх. А назаўтра бабулю вазілі тапіць, каб зашмат і зачаста дзяцей не насіла. Бралі летам якую-кольвек калымажку чы перадок ад вазка, а цяпер бяруць тачку агародную, а зімою санкі і вазілі гурмам да ручайка якога чы сажалкі, нават лужы. Ну і падол спадніцы замачвалі. Бабка выкуплівалася, найчасцей бутэлькай. Зараз, як дзеці родзяцца ў шпіталях, то з абычаяў засталася, што ходзяць, як і даўней, жанчыны ў адведзіны да той, што нядаўна радзіла. Даўней насілі парадзісе масла, яйкі, пірог. Зараз, акрамя торта, нясуць для дзіцяці адзежу, абутак. Бываюць і «пеўнікі». А бабуль топяць у ванне. Чы ў шляхты было падобна так, як у простых людзей, мне цяжка сказаць. Цемната, бедната, няграмаднасць простых людзей былі перашкодаю збліжэння іх з шляхтаю. Але шляхта шляхце была розніца. Былі багатыя, вучоныя, што маглі прыбліжацца да вяльможаў, князёў, графаў. А былі і не вельмі багатыя, і нават бедныя, але добрыя, разумныя. На маю думку, яны былі бліжэй да простых людзей. І звычай пераймалі адзін у аднаго. Скарэй, можа, простыя людзі вучыліся ад шляхты. Між простых людзей таксама былі светлыя галовы...

У нашых мясцінах, мусіць, шляхты многа не было. Вакол вёскі густа. За Рукойнямі быў фальварак Франукевічаў. Каля Меднікаў жылі Пачобуты. У Юзафове быў невялікі фальварак Пацейкаў. Гэтыя фальваркі аддаленыя ад Свіранаў кіламетраў на восем — дзесяць. Бліжэй да Свіранаў быў толькі маёнтак Славінскага. Ён існаваў да 1940 года.

Пра кумоў у нас спяваюць такія песні:

Кум да кумы заляцаўся,
Сеяць канпелькі абяцаўся.
Ой, ты, кумачка душа,
Кругом кумка хараша.

Ці яшчэ:

Кум да кумы прыехаў —
Кума куму гарэхаў.
Кум да кумы праз парог —
Кума тыч яму пірог.

У Багушэвічаў на хрэсьбінах маглі спяваць і песні на Сыракомлевы словы. У яго шмат чаго ёсць, што падходзіць да застолля. Суслу ў нас, што дзецям давалі, каб не плакалі, называюць сісёлка. Але пра яе не хочацца ўспамінаць. Дзіця да яе так прывыкала, і живоцік псаваўся ад лішняга цукру і ад кіслотнасці. Не думаю, што ў Багушэвічаў гэта практыкавалі. Як дзіця пачынала хадзіць, хадуны былі. Вы такія ў Свіранах бачылі...

ЗАНАТАВАНА Ў ТВОРАХ

Францішак Багушэвіч праз усё жыццё пранёс трапяткую цікавасць да месца свайго нараджэння.

Ён шмат чуў розных паданняў, легендаў пра тутэйшыя мясціны. Цяпер цяжка сказаць, якія здарэнні, народныя паданні, з пачутых у наваколлі Свіранаў, Рукойнаў, паэт скарыстаў у сваіх творах. Але ў адным з іх, у вершы «Як праўды шукаюць», — вельмі выразныя прыкметы тагачаснага рукойнскага наваколля.

Раз еду я ў Вільню адведаць сына,
Ажно пры дарозе пасецца кабыла,
Стаіць чалавек якісь ля млынкі,
За млынам сука там брахала ці выла,
І гдзесьці «ратуйце» крычала кабета,
А мостам ляцела якаясь карэта...

Быў поблізу Рукойнаў некалі і млын, быў і фальварак. Стаяла бліжэй да Вільні, на семнацатай вярсе, і рукойнская карчма, і масток меўся праз аднайменную рачулку Рукойну. Як і тое здарэнне, што апісаў Багушэвіч у сваім творы. Дарэчы, аднаго разу паэт згадвае ў вершы і саму назву мястэчка.

Пытаецца ратнік мяне ды за сведка:
Ці мельнік цкаваў, ці крычала кабетка?
Ці сучка парвала? А сучку ці білі?
Ці відзеў, што ў мосце масціны пагнілі?
Ці відзеў, як мельнік смяўся?
Як пан з фурманом у карэце купаўся?
Як фурман ўтануў, а як пан ратаваўся?
Як злодзей цікаўся з-пад млыну да коні?
Як свіснуў кабылу й ляцеў на Рыконі?

Згаданыя ў творы Рыконі — няма сумнення, гэта тыя самыя Рукойны, з якімі ў Багушэвіча звязаны пачатак усіх жыццёвых дарог. Дарэчы, поблізу Рукойнаў ёсць і яшчэ адна вёсачка, якую Багушэвіч называе ў вершы «Здарэнне». Гэта — Кіяны: «Ехаў я раз ад Кіяны ды ў Смургоні, і не п'яны...».

Кена... Кяна... Кіяны... Гэтая геаграфічная назва поблізу Свіранаў, высьвятляецца, невыпадкова патрапіла ў Багушэвічаў твор. Нашаму песняру неаднойчы даводзілася наведваць згаданы кут. Тут жыла сям'я з слаўнага роду Славінскіх. Францішак Багушэвіч заўсёды ў іх быў жаданым госцем. Ён давяраў ім свае думкі, настроі і меў за гэта ўзаемнасць. Францішка прываблівала Кена сваімі асветніцкімі традыцыямі. Тут быў пахаваны і вядомы віленскі астраном П. Славінскі (1795—1881).

Вядомы польскі вучоны Вітальд Славінскі (1888—1962), гадаваны ў Кене, у верасні 1962 года, незадоўга да свае смерці, згадваў, што Багушэвіч, паводле слоў яго

бацькоў, запомніўся як чалавек вельмі адданы роднаму краю, яго гісторыі. І нібыта ў Кене ён напісаў і свой славуты верш «Хрэсьбіны Мацюка». Так гэта ці не, але факт такі, што згаданы верш ведалі жыхары тутэйшых вёсак. А некаторыя, як бачым, ведаюць і сёння. Відаць, Багушэвіч добра ведаў рукойна-свіранскі кут, геаграфічнымі назвамі якога ўвесь час карыстаецца як сваімі роднымі, з маленства яму вядомымі.

Цяпер Рукойны гэтак жа, як і Свіраны, належаць Летуве і назву іх адпаведна падпарадкавалі законам летувіскай мовы. Па-літоўску Рукойны гучаць як Рукайняй. Корань слова застаўся ўсё той жа. Аднак не адразу і здагадаешся, што Рыконі — Рыконы, Рукойны і Рукайняй — гэта адно і тое ж. Але цяпер мы ўжо дакладна ведаем, што літоўскае, калісьці беларускае, мястэчка Рукайняй — гэта яшчэ адна мясціна на нашай зямлі, якая звязана з імем беларускага песняра. І ляжыць тое мястэчка пры бойкай дарозе на Вільню: з боку Мінска — на 162-ім кіламетры; з боку літоўскай сталіцы яшчэ бліжэй — усяго паўгадзіны якой язды. Запомнім арыенціры, і калі каму-небудзь давядзецца вандраваць ці ехаць у тых мясцінах, хай згадае: у гэтым старажытным мястэчку (у летапісе яно згадваецца з 1435 года) быў ахрышчаны да жыцця старым рукойнскім вікарыем Юзафам Мікуцкім вялікі паэт беларускага народа Францішак Багушэвіч. Пра падзею заўсёды можа нагадаць і культавая будыніна, што ацалела ў Рукойнах і сёння. Дарэчы, літоўскае слова «gukas» абазначае «туман». У гады Францішкавага маленства тут была паштовая станцыя. Мелі Рукойны і яшчэ адну назву — Рукойнікі. У літаратуры сустракаецца назва мястэчка і ў форме Рукойне. Мяняліся палітычныя ўплывы на мястэчка, адпаведна змянялася яго назва. Сумна гэта, але факты якраз такія. Францішак жа занатаваў назву мястэчка

гэтак, як чуў яе ў маленстве ад таго людз, сярод якога нарадзіўся, — Рыконі, Рукойны, Рукойні. Усе ж астатнія назовы, пэўна што, наносныя.

ДУХ БЕЛАРУСІ

А ці так ужо ў Свіранскай акрузе не чулі пра Францішка Багушэвіча? Ці ўжо і праўда, што з часу паэтавых народзін тут ніхто і ніколі не браўся за беларускую кніжку, за пяро, каб напісаць якую цыдулку па-беларуску? Браўся! Ды яшчэ як шчыравалі! Проста мы, на Беларусі, згубілі з воку гэты край. Як толькі ў пачатку дваццатага стагоддзя з'явілася першая легальная беларуская газета «Наша ніва», то з наваколля Рукойнаў паплылі ў яе самыя розныя допісы. Пісаў хтось пан Шчыры, раскадваў пра розныя сялянскія клопаты тутэйшага людз. Публікацыі «Нашай нівы» сведчаць, што згаданую газету тут ведалі і былі ў яе свае дапісчыкі з тутэйшых мясцін. Прыкладам, хтось Б. Пачопка ў 39-ым нумары за 1909 год напісаў, што калі ён паказаўся ў Рукойнах і «кругом іх», «у свой куток» і гаварыў там у сваёй бацькоўскай мове, апануты ў вопратку хатняга вырабу, дык усе суседзі смяяліся, дзівіліся: як гэта так — шосты год жыве ў Вільні, займаецца навукай, аднак жа не навучыўся нават гаварыць «па-панску», як такі мужык не можа зрабіцца панам. На што Пачопка зазначыў: «Не злую я на гэтых суседзяў, толькі мне надта шкода іх, што яны такія цёмныя, ды і не разумеюць, што быць вучоным і быць франтам, то не адно і тое».

Мелі свайго дапісчыка і славуція Кіяны, згаданыя Францішкам у вершы «Здарэнне». Гэтыя Кіяны яшчэ інакш называліся Навасяды. Карэспандэнт паведамляў: «Вёска гэта штось з пятнаццаць хат, а каля 140 душ з

малымі і кабетамі. Усе бедныя...» («Наша ніва», № 39, 1909). То з Рукойнаў, то з Кіянаў пісалі, што ў згаданых мясцінах мала руху да культуры, газет не чытаюць, кажуць няма з іх карысці, больш удаюцца ў пітво, у гарэлку ды бойкі. Шчымеі з гэтага сэрцы беларускіх асветнікаў, якія, як маглі, асвечвалі тутэйшы люд, нагадвалі яму пра яго беларускасць.

У «Нашу ніву», апрача Б. Пачопкі, пісаў з Жамайтэляў хтосьці Праўдаказец. З Рукойнаў — І. Шчыры, а таксама І. Свой і Юзук Свой, Nihil. А мо гэта адна і тая асоба? Але не гэта важна. Галоўнае, што рукойна-свіранскія дапісчыкі далучалі сябе да беларускай грамады і расказвалі ў «Нашай ніве» пра гаротны і беспрасветны побыт тутэйшага люду, непісьменнага, затурканага прымхамі і забабонамі, уцягнутага ў п'янства, а з ім — у п'яныя бойкі, пагромы, гвалты. Але не толькі гэта турбавала нашаніўскіх дапісчыкаў з Рукойнаў, Жамайтэляў, Кіянаў, Свіранаў. Бедавалі яны і пра нізкую нацыянальную свядомасць тутэйшага жыхарства. Вось, прыкладам, што адказвала «Наша ніва» рукойнскаму дапісчыку І. Свайму з нагоды яго нататкі «Да братаў беларусоў»: «Да братаў беларусоў» няможна надрукаваць: завостра! Суд!.. Народы, каторыя хочуць вылезці з ямы, дабіваюцца ці дабіліся лепшага жыцця, ня могуць абыйсціся без газеты, як рыба без вады». («Наша ніва», № 13, 1908).

Многія з нашаніўскіх дапісчыкаў былі разварушаны адраджэнскімі ідэямі свайго земляка Францішка Багушэвіча, яго творамі. У пазнейшыя гады, калі ў Вільні наладзілася друкаванне беларускіх кніг, яны някепска хадзілі між жыхароў свіранскай акругі. Сярод іх Багушэвічавы «Дудка беларуская» і «Смык беларускі». Тое, што тутэйшыя жыхары напрыканцы дваццатага стагод-

БЕЛАРУСКАЯ КНИЖКА № 2.

СМЫК БЕЛАРУСКИ

СЫМОНА РЕЎНІ
З ПІД НАГІСАВА
(Ф. ВОНСЕВІЧ)

Wydawnictwo W. Łastowski

WYDANIE IV

ДУДКА БЕЛАРУСКАЯ

МАЦЕЯ БУРАЧКА
(Ф. Вонсевіч)

Выдавецтва Т. Зямкаўскага.

МІНСК Друкарня „Друкар” 1921 год.

ФРАНЦІШАК БАГУШЭВІЧ.

ДУДКА БЕЛАРУСКАЯ

ПЕРАДУК КРЫЖАНАЎ З ПІД ВІДАНАННЯ ГЛАВ-
НІКАІН ПАРТРЕТАМ ГЭСІМОНА КІРСТУШАМ
Я. В.

ВЫДАВЕНТВА
„АСЬВЕТА”

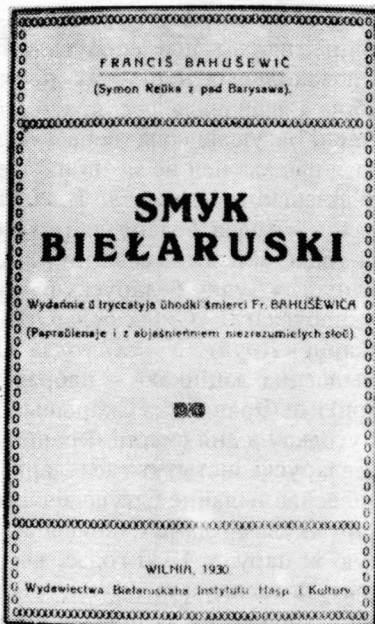
МОЎНА
1922.

СМЫК БЕЛАРУСКИ

СЫМОНА РЕЎНІ
З ПІД НАГІСАВА
(Ф. БАГУШЭВІЧ).

Перадрук з IV выдання.

1922.

Вокладкі Багушэвічавых кніг, выдадзеных у Вільні і Коўне

для памятаюць Багушэвічавы вершы, — гэта штосьці ды значыць. Мабыць, яны ім вельмі імпанавалі, краталі які-сь самыя патаемныя закуткі іхняй душы. Жаданне людзей зразумець, хто яны такія, не знікла, не прапала, не растварылася ў пяску. І, здаецца, у дваццатыя ды трыццатыя гады зразумелі, калі ў краі, хоць і за польскім часам, усё ж жыла беларуская ідэя. Але потым у іх зноў забралі памяць. Забралі ў гэтага людзю лепшых яго сыноў, узгадаваных Багушэвічам, раскідалі іх па свеце, згналі

ў турмах ды астрогах, раскідалі грамадска-культурнае беларускае жыццё, наладжанае спраўна ў Вільні, якое так рунела па навакольных мястэчках ды вёсках. А Віленшчына любіла і шанавала песняра, народжанага ў Свіранах. У Вільні Багушэвічавы творы ў першай палове нашага стагоддзя выдаваліся не менш як дзесяць разоў. У 1918 годзе ў віленскім выдавецтве В. Ластоўскага лацінкаю выходзяць «Дудка беларуская» і «Смык беларускі». У 1921 годзе віленскія асветнікі згаданыя кнігі выдаюць кірыліцай. «Дудку беларускую» друкуе выдавецтва У. Знамяроўскага. «Смык беларускі» набралі ў віленскай друкарні «Друк». У 1927 годзе «Дудка беларуская» перавыдаецца лацінкаю — набрана была ў віленскай друкарні імя Францішка Скарыны. У 1930 годзе да трыццатых угодкаў з дня смерці Францішка Багушэвіча віленскі Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры пускае ў свет здвоенае выданне Багушэвічавых зборнікаў з крытычным артыкулам Адама Станкевіча. Вядома, лацінкаю. У гэтую ж пару, у 1930 годзе, выдавецтва Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры выдае асобнымі кніжкамі Багушэвічавы зборнікі, таксама лацінкай. Асобным выданнем у 1930 годзе выйшаў і нарыс Адама Станкевіча пра жыццёвы і творчы шлях Францішка Багушэвіча, багата ілюстраваны замалёўкамі Язэпа Драздовіча. Як бачым, віленскія асветнікі толькі ў адным 1930 годзе парупіліся выпусціць самыя разнастайныя выданні Багушэвічавых твораў. У гэтым бачыўся клопат, каб творы песняра дайшлі да кожнай беларускай сям’і — заможнай і больш беднай, асвечанай вялікай наукай і з малой адукацыяй. Апроч таго, у 1922 годзе «Дудка беларуская» і «Смык беларускі» былі выдадзены ў Коўне. Пра Ф. Багушэвіча расказвалася і ў кніжцы Адама Станкевіча «Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення», выдадзенай у Вільні ў 1935 годзе.

Якраз у гэтым выданні і была засяроджана аўтарам увага на тым, што Ф. Багушэвіч нарадзіўся не ў Кушлянах, а ў Свіранах. Удакладніўшы гэта, Адам Станкевіч тут жа і сам памыліўся: пазначыў, што Свіраны — радзіма паэта — знаходзіцца ў Свянцянскім павеце.

Усе згаданыя ў гэтай нататцы Багушэвічавы кніжкі, выдадзеныя ў Вільні, найперш хадзілі па Віленшчыне, па паэтавай роднай Свіраншчыне, катурхалі прыспаныя душы тутэйшага люду, нагадвалі яму, хто ён ёсць, чаго трэба трымацца ў сваім духовым і нацыянальным жыцці. У 1930 годзе ў віленскім касцёле святога Мікалая была наладжана ў гонар Францішка Багушэвіча як бацькі Беларускага адраджэння ўрачыстая акадэмія. На гэтай вечарыне сабралася свядомая беларуская грамада. Сярод іх і інжынер А. Клімовіч — ён прачытаў рэферат «Францішак Багушэвіч як паэт і грамадзянін». Мастак Язэп Драздовіч падзяліўся сваімі ўражаннямі пра вандроўку па паэтавай радзіме і паказаў замалёўкі з тых мясцін, дзе радзіўся, жыў і памёр пясняр. У тую пару яшчэ быў жывы Багушэвічаў прыяцель Зыгмунт Нагродскі. Ён-та ведаў, дзе нарадзіўся беларускі пясняр. Яго ўспаміны на гэтай вечарыне былі самыя каштоўныя. Нагродскі прачытаў некалькі Багушэвічавых вершаў, якія на тую пару нідзе не друкаваліся, перадаў апекунам вечарыны каштоўныя фотаздымкі. Завяршылася акадэмія спевам беларускага народнага гімна «Не пагаснуць зоркі ў небе». Пра гэтую падзею паведамлілі віленскія беларускія газеты, прынамсі, часопіс «Шлях моладзі», «Беларуская крыніца».

З 1940 года, пасля перадачы Віленшчыны Літоўскай ССР, высокі дух беларушчыны ў краі пачаў атухаць. Беларуская Віленшчына спакваля пачала ператварацца

ў беларускую рэзервацыю, а люд зноў пачаў сябе пачуваць тутэйшымі, бо натуральнае беларускае жыццё не мела з згаданай пары якогась актыўнага грамадскага выяўлення. Яно тут нібы закансервавалася. Край заставаўся беларускамоўным, а люд укладам свайго жыцця беларускім, але духоўнае жыццё гэтага людю не мела ніякага грамадскага выйсця і развіцця. Будзе, аднак, няпраўда, калі не скажам: афіцыйная Летува, літаратурная Летува ўсё ж зрэдку ды нагадвала віленцам, Віленшчыне пра Ф. Багушэвіча. І найперш гэта рабілася ў яго юбілеі. У летувіскім друку з'яўляліся публікацыі, артыкулы. Да свіранцаў найбольш даходзілі публікацыі мясцовага друку, прынамсі, тыя, што змяшчаліся ў віленскай раённай газеце. А такія публікацыі былі, хоць і эпизадычныя, прахадныя, ніякімі іншымі праявамі не падмацаваныя. Яны тут жа забываліся. А калі кім і памяталіся, то не вельмі выразна. «Чулі штось», — кажуць звычайна з такой нагоды.

У 1965 годзе ў Вільні ў Літаратурным музеі А. Пушкіна ў гонар 125-ай гадавіны нараджэння Францішка Багушэвіча была нават наладжана цэлая выстава. На ёй шмат чаго паказвалася ўпершыню. Пра гэтую выставу зноў жа паведаміў друк. Вось, прыкладам, што пісалася з гэтай нагоды ў віленскіх «Вакарынес наўенос» («Вечеровых навінах») 5 красавіка 1965 года:

«У сакавіку споўнілася 125 гадоў з часу, калі нарадзіўся беларускі паэт Францішак Багушэвіч, які жыў і працаваў у Вільнюсе. Літаратурны музей імя А. Пушкіна з гэтай нагоды арганізаваў выставу «Ф. Багушэвіч у Вільнюсе». На выставе экспануецца шмат дакументаў, якія атрымалі з Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва Літоўскай ССР, а таксама ад даследчыка жыцця і літаратурнай дзейнасці Ф. Багушэвіча Г. Кісялёва і іншых крыніц.

Сярод экспанатаў — зборнікі Багушэвічавай паэзіі «Смык беларускі» і «Дудка беларуская». У іх паэт гаворыць пра цяжкі побыт беларускіх сялян, асуджае царскі прыгнёт, кліча да змагання за волю. Тут і «Виленский вестник» за 1888 год. У газеце паведамляецца, у раздзеле судовай хронікі, што адвакат Багушэвіч абараніў несправядліва абвінавачаных сялян. Некаторыя дакументы сведчаць, што сяляне звярталіся ў суд з просьбаю назначыць адвакатам у іхніх справах Ф. Багушэвіча, які «цярпліва слухаў простага чалавека на яго роднай мове».

У гэтай жа нататцы зазначалася, што «дзеясць і творчасць сына братняга народа... вартая нашай увагі». Але пры гэтым заўважым: ніводная летувіская публікацыя не пазначыла, што Свіраны — радзіма Францішка Багушэвіча. Не думаю, каб гэта рабілася наўмысна. Беларусы і самі доўга не ведалі пра месца паэтавых народзін. Але тое, што гэты факт не паведамляўся ў тутэйшым друку, не засяроджвала асаблівай увагі віленцаў на Багушэвічавым імені як свайго земляка. Але мінаў час і спакваля ўсё і на Віленшчыне становілася на сваё месца. У 1990 годзе ўжо ў незалежнай Летуве быў паказаны па тэлевізіі рэпартаж пра святкаванне 150-ай Багушэвічавай гадавіны ў Свіранах, падрыхтаваны сябрамі віленскага Таварыства беларускай культуры. Паказ ішоў на нашай роднай мове. Гэта была новая праява Летувы да беларусаў і нашага песняра.

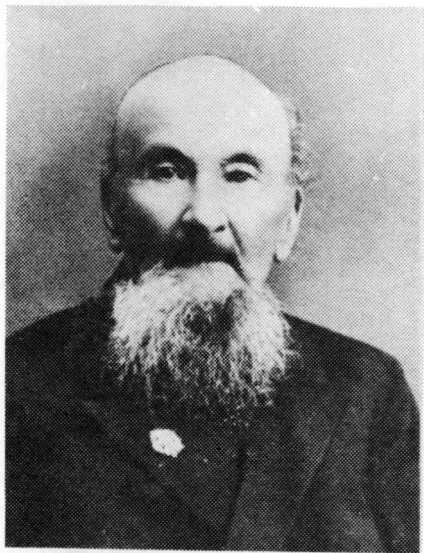
Тутэйшыя, рукойнскія ды медніцкія, краязнаўцы таксама, збіраючы звесткі для летапісу свайго краю, аднаго разу ў вёсцы Уляны натрапілі на старога чалавека, які, згадваючы пра даўнейшае жыццё, сказаў, што яго дзядуля хадзіў да Багушэвічаў у Свіраны на падзёншчыну. Пра гэта паведаміла настаўніца Рукойнскай школы спадарыня Рэгіна Кузьміцкая. Але тады яны, краязнаўцы,

не прыдалі гэтаму асаблівага значэння і не распыталіся больш падрабязна, пра якіх ён Багушэвічаў згадаў, як яму помняцца Свіраны? Хто ў іх жыў за яго памяццю? Ці ведаў ён каго з Галаўнёў? Ды ці мала чаго можна было спытацца ў чалавека пра тое, што было б цікава для ўсіх.

МАГІЛЫ ПРОДКАЎ

Калі наведваў Свіраны, мяне не пакідала думка: «А дзе ўсё ж пахавана Францішкава маці — тая, што дала яму жыццё? Мы пра яе так мала ведаем. На сямейнай магіле Багушэвічаў у Жупранах яе імя чамусьці не значыцца. Бацькава ёсць, а матулінага няма. Аднойчы падумалася: «А можа, яе пахавалі дзе-небудзь на радзіме — у Свіранах ці Рукойнах?» Пры нагодзе я абхадзіў блізкія ля Свіранаў могілкі. Іх у акрузе двое. Адзін могільнік завецца Юкшанскі. На ім хавалі нябожчыкаў з Юкшанаў, Кіянаў, Зацішшаў. А Свіраны, Хрastoўка, Лучкі, Уляны, Кулі вазілі сваіх нябожчыкаў на Кулёўскі пагост. Ён быў крыху большы, займаў большы пляц. Могілкі старыя, дагледжаныя, абкладзеныя высокім мурам з бутавага каменю. Аднак памятак з прозвішчам Галаўнёў тут не напаткалася. Не напаткалася — ні сярод жывых, ні сярод мёртвых у тутэйшай мясціне і прозвішча Пастаевічаў. Памятаеце, Пастаевічы разам з Галаўнямі хрысцілі малога Франуся. Праўда, кажуць, што калісьці быў могільнік у саміх Свіранах — на тым пакатым пагорку, што атуляў свіранскую сядзібу з поўдня. Можа, там хто спачывае з Францішкавых свіранскіх сучаснікаў, яго сваякоў? Але памятак па тым могільніку аніякіх. А дзесьці ж тут хавалі і свіранскіх мніхаў і мнішак... Ну, але яшчэ зазірнем на Рукойнскі могільнік, пашукаем хоць якога следу пра Галаўнёў. Высветлілася,

аднак, што яго зруйнавалі бульдозерам неўзабаве пасля апошняй вайны і пабудавалі на тым месцы якуюсь пляцоўку для тэхнікі ці гараж. А тут мог хтосьці быць пахаваны з Галаўнёў. Не пашкадавалі антыхрысты і магілы Сыракомлевых бацькоў і іншых яго сваякоў, таксама пахаваных на Рукойнскім цвінтары. Тут жа знайшоў спакой і Павал-Ксавэры граф Бжастоў-

*Стары Галаўня (Аляксандр?).
З сямейнага альбома Багушэвічаў*

скі, які яшчэ ў канцы васемнацатага стагоддзя заснаваў так званую Паўлоўскую рэспубліку з сваёй канстытуцыяй, судом, школаю, банкам, а сялянам сваім даў вольную. Зруйнавалі і яго магілу... Але што ты зробіш з гэтымі нехрысцямі. Патрапіў вось так сатанінскі чалавек, загадаў зруйнаваць з аблічча зямлі памяць продкаў — і зруйнавалі, нават вокам не маргнуўшы. А час пасляваенны вядома які быў: усе ўсіх баяліся і не адважыліся заступіцца, слова сказаць супраць. Але дзякуй Богу, не ўсюды квітнела адно безгалоўе, дзе-нідзе ўмелі шанаваць памяць продкаў. Прыкладам, у суседняй з Свіранамі Вільні. Там на славу-

Сын Аляксандра Галаўні Уладзіслаў

тых Росах ацале-
ла — і ў добрым
стане — магіла ад-
наго з роду тых Га-
лаўнёў, да якога
належала Фран-
цішкава матуля.
Гэта сямейнае па-
хаванне Галаўні
Аляксандра Фе-
ліксавіча. Нага-
даем, што хрысціў
Францішка Фелікс
Галаўня. Аляк-
сандр Галаўня быў
Францішкавым су-
часнікам, блізкім
яму чалавекам. У
1854 годзе ён скон-
чыў Кіеўскі імпе-
ратарскі святога
Уладзіміра універ-
сітэт. Удзельнічаў
у руска-турэцкай
вайне, быў кара-

бельным доктарам. З 1856 года практыкаваў на Украіне —
лекар Сосніцкай і Канатопскай акруг. У яго была даволі
вялікая сям'я. Тры сыны — Станіслаў (стаў лясным інжы-
нерам, доўга жыў у Валгодскай губерні), Уладзіслаў,
Канстанцін і дзве дачкі — Аляксандра і Ядвіна. Усіх іх
ведаў Францішак. У сямейным Багушэвічавым альбоме
ёсць фотаздымкі ўсіх Галаўнёў. Ведалі і Галаўні яго і не
адзін раз клапаціліся пра сваяка ў ліхія гадзіны. Гэтак
было, калі Францішак патрапіў у безвыходнае становіш-

ча неўзабаве пасля паўстання 1863 года. Менавіта на Украіне, у Галаўнёў, ён найперш знайшоў прытулак, хлеб і соль. На першым часе, вядома. Сяброўства Францішка Багушэвіча з Галаўнямі доўжылася праз усё жыццё.

Сын Аляксандра Галаўні Канстанцін

З атрыманнем пенсіі Аляксандр Галаўня вярнуўся на родную Віленшчыну, купіў на віленскіх Сніпішках на Салдацкім завулку дамок і там жыў да скону сваіх дзён. Памёр у 1906 годзе. Сямейнае пахаванне Галаўнёў я знайшоў разам з доктарам Станіславам Міхна з падвіленскага мястэчка Паброддзе ў 1981 годзе. Яно недалёка, амаль побач з так званай Літаратурнай горкай, пры той жа сцяжынцы і па той жа бок, дзе і Сыракомля. На высокім, з чорнага граніту помніку з крыжам чытаем: «Аляксандр Галаўня, жыў 81 год, памёр 6 красавіка 1906 года». Крыху ніжэй імя яго жонкі — Казіміры Галаўні. Пражыла яна шэсцьдзсят пяць гадоў. Памерла 14 лютага 1907 года. Пад прозвішчамі родавыя гербы Галаўнёў і

*Сямейнае пахаванне Галаўнёў —
Аляксандра, Казіміры, Уладзіслава*

Бяганскіх. Збоку яшчэ адзін надпіс. Ён сведчыць, што тут жа пахаваны і іхні сын Уладзіслаў (юрыст, працаваў судовым следчым і таварышам пракурора), які памёр 5 студзеня 1937 года. Пражыў шэсцьдзесят пяць гадоў. З 1881 года хтосьці К. Галаўня быў за пісара ў Рукойнах. Пра гэта мы даведаемся з «Памятных кніг Віленскай губерні». Пра іншых Галаўнёў звестак не маем. Усе яны былі шчырыя прыяцелі Францішка Багушэвіча, яго сям'і, часта бывалі ў іх. Пра гэта згадваюць многія, хто яшчэ сёння памятае Галаўнёў у Кушлянах, Жупранах, Ашмянах, Свіранах. «Галаўні часта прыязджалі да Туні», — кажа Марыя Башлыкевіч з Ашмянаў, якая шмат гадоў жыла ў Багушэвічавай дачкі. З Алесем Галаўнём сябравала Багушэвічава ўнучка Станіслава Тамашэўская. Часта бачыў Галаўнёў у Туні і стрыечны Багушэвічаў унук Янка Тарчэўскі.

ЛІТВА — РОДНАЯ ЗЯМЕЛЬКА

Ужо згадвалася, што Францішак Багушэвіч, разважаючы ў сваёй «Прадмове» да «Дудкі беларускай» пра абсягі Беларусі, рытарычна пытаўся: «Можа, хто спытае: гдзе ж цяпер Беларусь?» І тут жа адказваў: «Там, братцы, яна, гдзе наша мова жывець: яна ад Вільна да Мазыра, ад Вітэбска за малым не да Чарнігава, гдзе Гродна, Мінск, Магілёў, Вільня і шмат мястэчкаў і вёсак...»

Як бачым, паводле Багушэвічавых назіранняў, яго Свіраны разам з усёй Віленшчынай арганічна ўваходзілі ў абсягі Беларусі.

Свіраны, Віленшчына... Іх Багушэвіч часта, падаўнейшай звычцы яшчэ называў і Літвой. У ягоных допісах, шматлікіх нататках сустракаем самыя розныя

азначэнні, эпітэты да гэтага назову. Згадаем некаторыя: «у нашым літоўскім грамадстве»; «на беднай Літве», «сельская Літва». Адвечнымі літоўскімі пушчамі называе Францішак Багушэвіч жупранскія лясы. Згадвае таксама так званы літоўскі сыр, які пачалі вырабляць у Гарадзеі. А вось эмацыянальны ўсплеск паэтавай душы пра Літву: «Няхай глядзіць і дзівеўца Літва», — кажа Багушэвіч у допісе пра выставу жывёлы ў Вільні. З усіх згаданых азначэнняў засяродзімся на двух: «наша Літва», «наша літоўскае грамадства». Менавіта так назваў Багушэвіч Літву. Выходзіць, Літва — родная Багушэвічу зямелька?! Так, родная, але ў яе гістарычным значэнні. У той жа «Прадмове» да «Дудкі беларускай» чытаем: «Літва пяцьсот дваццаць гадоў таму назад ужо была ад Балтыцкага мора ўздоўжкі аж да Чорнага, ад Дняпра і Днястра ракі да Нёмана; ад Каменьца места аж да Вязьмы — у сярэдзіне Вялікаросіі; ад Дынабурга і за Крамяньчук, а ў сярэдзіне Літвы, як зярно ў гарэху, была наша зямліца — Беларусь!». Такі гістарычны абсяг паняцця Літвы. У Багушэвічаву пару пад Літвой пераважна разумелі найперш Віленшчыну. Край жа, які далей сягаў за Вільню, гэта была ўжо Жмудзь. Францішак Багушэвіч ведаў пра Жмудзь, гартаў слоўнікі жмудскай мовы, цешыўся коньмі жмудскай пароды на віленскай выставе, у сваіх допісах карыстаўся гэтай назвай. Тэрміны «Літва», «літвін» ён ніколі не блытаў. Літвінам сябе лічыў і Багушэвічаў сваяк Габрыель Радзевіч. Францішак Багушэвіч пад тэрмінам Літва разумее той край, дзе наша мова гучыць.

Свіраны вельмі блізка ад нашай мяжы з Летуваю. З ашмянскага памежжа да іх рукою падаць. Але Беларусі яны, на жаль, не належаць. Гэта ўвесь час у беларусаў спараджала і спараджае якоесь недаўменне: «Як жа так — радзіма нашага песняра побач з Беларуссю, а Беларусі не нале-

жыць. І каб ужо напраўду ў Свіранах і іх наваколлі жылі летувісы, то і гаворкі, і думкі ніякай не было б. Але живуць тут па-ранейшаму, як і жылі сто, дзвесце, трыста, а мо і ўсе пяцьсот ці тысячу гадоў людзі, якія гавораць па-беларуску. І побыт іхні беларускі, сялянска-беларускі. То чаму ж яны павінны быць ізаляваны ад Беларусі? Чаму ж мы не можам неяк уплываць на край, дзе нарадзіўся наш пясняр?» Але думкі думкамі, а факт такі: Свіраны, паводле сталінскай палітычнай інтрыгі, належаць Летуве, і мы не маем права на іх неяк уплываць. Мы не маглі на іх уплываць, калі Летова была ў складзе колішняга СССР. А цяпер тым больш. А гэтак хочацца, каб Свіраны неяк наблізіліся да Беларусі.

Усяго шэсць кіламетраў ад мяжы цяперашняй Беларусі да радзімы слыннага беларускага песняра. Ці думалася калі хоць Францішку Багушэвічу, што праз яго любую і родную Віленшчыну праляжа мяжа, якая пройдзе па жывым целе гэтага краю.

Калі б Багушэвіч мог устаць з магілы — ці пазнаў бы ён сваю радзіму? Пэўна, што б пазнаў. Але не менш здзівіўся б, не зразумеў бы, чаму гэта яго Свіраны называюць цяпер Свіроніс, Рукойны — Рукайняем. Не зразумеў бы таксама, чаму за Меднікамі легла мяжа, чаму яны аддзелены ад Ашмяншчыны. Ашмяншчына спрадвеку належала да Віленшчыны. Магчыма, у яго і іншыя ўзніклі б пытанні. Але згаданыя — абавязкова. І што б мы ні тлумачылі — ён ніколі б не пагадзіўся з нашымі тлумачэннямі. Пэўна, сказаў бы: «Ніколі між Віленшчынай і Ашмяншчынай не было ніякай мяжы, спрадвеку гэта адно цэлае... Вы ж стварылі якоесь непаразуменне, разарвалі гэтае цэлае. Такі падзел не пройдзе бяследна. Гэты палітычны рубец на ўсе жыццё накладзе адбітак на лёс тутэйшага краю, люду...»

НАША МОВА ПРОСТАЯ...

Расказваючы пра Свіраны — радзіму Францішка Багушэвіча, не адзін раз мы гаварылі пра мову. І гэта не-выпадкова. Многія нашы суайчыннікі кепска арыентуюцца, які люд жыве на Віленшчыне, якая яго мова, побыт. Пераважная большыня пра Віленшчыну мае такое ўяўленне: раз яна на Літве — Летуве, то там і пануе летувіская мова, летувіскія парадкі. Аднак каму хоць раз даводзілася вандраваць па Віленшчыне, завітаць хоць у якую падвіленскую вёску ці мястэчка, то ў таго ад здзіўлення ледзь вочы на лоб не лезлі: дык тут жыве такі ж самы люд, як на Беларусі, — такі ж ціхмяны, даверлівы, працавіты, з такой жа гаворкай... Больш-менш дасведчаная на Беларусі пра Віленшчыну творчая інтэлігенцыя. Ёй якраз найбольш і рупіць думка і клопат пра гэты край, яго лёс. У 1979 — 1986 гадах наш Інстытут мовазнаўства выдаў надзвычай цікавы і арыгінальны «Слоўнік беларускіх гаворак Паўночна-Заходняй Беларусі і яе пагранічча». Цікавы згаданы слоўнік тым, што ён ахапіў лексічнае багацце і Віленшчыны. Нашы мовазнаўцы аб'ездзілі ды абхадзілі шмат самых розных віленскіх вёсак ды мястэчак. На жаль, у абсяг сваіх моўных назіранняў не ўключылі мясціну песняровай радзімы, не завіталі ў Багушэвічавы Свіраны. А шкада! Праўда, запісы вялі поблізу Свіранаў — у Шумску і Медніках. Гэта дае пэўнае ўяўленне і пра мову Францішкавых землякоў. Тут скрозь могуць сказаць «ён прыйшоўшы», што азначае: «ён прыйшоў»; «ён тут радзіўшыся» — «тут радзіўся». Вядома, Свіраншчына мае і свае пэўныя лексічныя асаблівасці. На гэта звяртаў у свой час увагу Багушэвічаў сучаснік Альгерд Абуховіч. У сваіх мемуарах ён пісаў: «Праглядаючы мае вершы, Франціш Багушэвіч зрабіў

увагу, што ў мяне не ўсюды бываюць уласцівыя беларускай мове акцэнты. На што я яму адпісаў:

У гаворцы ёсць ружніца
Між маёю і Тваёй:
Маёй — пушчы, Пціч граніца,
Ты — Панарскі салавей!..»

Панары — узвышша на Віленшчыне. Якраз на віленскай проста гаворцы Францішак Багушэвіч і пісаў свае творы. У згаданым абшары гаварылі па-беларуску заўжды: і пры Польшчы, і пры Саветах, на ёй гавораць і зараз. Гэтая мова адзіная, шырока распаўсюджаная на Віленшчыне мова, якую ведаюць усе.

Што да літоўскай мовы, дык усе ў адзін голас кажуць: «Літоўцаў, літоўскай мовы тут «ніколі ня быўшы» (г. зн. не было ніколі). Заўсёды тут жылі толькі мясцовыя, «тутэйшыя» жыхары, якія гаварылі па-беларуску». Пасля іх, як вядома, схілялі гаварыць па-польску, затым па-расейску, а цяпер трэба «перавучвацца» па-літоўску. Вось такая доля ў людзей таго краю, які даў беларускаму народу магутны, непаўторны творчы і грамадзянскі талент, імя якому Францішак Багушэвіч — Мацей Бурачок.

Рукойнскі святар светлай памяці Альфонс Тамулайціс, літовец, між іншым, казаў нам: «Тутэйшы люд асаблівы: гаворыць па-беларуску, моліцца па-польску, слухае казані і па-літоўску, мацюкаецца па-расейску, а жыве на Літве... Няпроста гэтаму людзю...»

Так, у вельмі няпростае становішча патрапіла Віленшчына. Беларускія газеты сюды не даходзяць. Дзяржаўная мова тут зараз летувіская. А гэтай мовы Багушэвічавы землякі пакуль не ведаюць. Дзеці іхнія ходзяць у расейскія ці змешаныя расейска-польскія школы. Беларускія кніжкі да іх трапляюць рэдка. Не ладзяцца беларускія вечарыны...

Рукойнская школа таксама змешаная. Тут працуе дружны калектыў настаўнікаў. Сярод іх ёсць заўзятыя краязнаўцы. Адна з іх Рэгіна Кузьміцкая. Апошнім часам імя Францішка Багушэвіча стала для яе блізім. З ёй вяду гаворку, каб у тутэйшых школах, поблізу Свіранаў, хоць на 9 (21) сакавіка нагадвалі сваім вучням, Багушэвічавым землякам, што менавіта тут нарадзіўся вялікі пясняр беларускай зямлі, які ўсёй сваёй творчай і грамадскай дзейнасцю спрыяў лепшай долі і Віленшчыне, Віленскаму краю, усяму беларускаму люду.

КЛЮЧ АД СВІРАНАЎ

Свіра́ны... Маленькі лапiк зямлі на Віленшчыне. Маленькі памерам, але багаты, як бачым, гісторыяй, падзеямі.

Назоў Свіраны паходзіць ад слова «сві́ран», таму згаданы тапонім часта вымаўляюць яшчэ як Свіраны. Вядомы географ Вадзім Жучкевіч дапускаў абодва варыянты. І напраўду, у абодвух варыянтах жыве гэты тапонім на Беларусі.

Свіран — гэта невялікі будынак, забудова на збожжа, дабро. Часта ў свірнах сушылі саланіну, кумпякі ды перахоўвалі іншыя харчы — сыры, масла. Адным словам, свірны, свіронкі былі важным гаспадарчым сядзібным аб'ектам.

Кажуць, тапонім Свіраны летувіскага паходжання. Можа, гэта і так. Але навошта тады яго яшчэ больш літуанізаваць і з Свіранаў рабіць «Свіроніс». Хай бы ўжо так і гучала — Свіраны, звыкла і для славянскага вуха, захоўваючы і яго летувіскі выток, калі ён сапраўды летувіскі. Назоў Свіраны, Свіранкі — нават Свіранэлі — сустракаецца ў Нарачанскім краі, на Астравеччыне, у Баранавіцкім ды іншых раёнах.

Між іншым, Свіраны колісь пазначаліся на картах. Прыкладам, яны ёсць на карце Ашмянскага павета канца шаснаццатага стагоддзя. Гэта з часоў Вялікага княства Літоўскага, калі Свіраны былі не менш слыннымя і вядомымя на Віленшчыне, чым суседнія Меднікі ды Рукойны.

Сёння Багушэвічавы Свіраны за беларускай дзяржаўнай мяжою, але ключык ад іх усё ж на Беларусі. І сімвалічны, і літаратурны, і гістарычны. У 1989 годзе, падчас музейнай экспедыцыі ў Свіраны, на дворышчы тутэйшага гаспадара Ярмалковіча мне патрапіў на вочы адмысловы, яшчэ кавальскай работы ключ. Такімі ключамі, мабыць, калісь замыкалі замкі на свірках. Мне падалося, што займець такі ключ — гэта раўназначна, што мець вечнае права на Свіраны, быць іх гаспадаром, і я прывёз яго ў Мінск. З гонарам усім паказваю — ключ ад Свіранаў!

Ключ ад Свіранаў у нас. Цяпер трэба толькі наша жаданне, каб ніколі не зарастала сцежка з Беларусі да радзімы найсумленнага беларуса — Францішка Багушэвіча.

З М Е С Т

АДКРЫЦЦЁ СВІРАНАЎ	5
РУКОЙНЫ	7
ЛЮЛІ, СЫНОК, ЛЮЛІ...	11
ІМЯ	15
МАРАЦ	16
ДЗЯЦІНЫ ЧАС	18
ДЗЯДЫ БЫЛІ УНІЯТЫ	19
БАРЭЙКАЎСКІ СУСЕД	22
СПАЗНАННЕ СВІРАНАЎ	29
ХАДУНОК	35
ВЯЛІКІ ДЗЕНЬ	43
ВЕЧНАЯ ПЕСНЯ	47
ПРЫЕМНАЯ НЕЧАКАНКА	50
ЛІСТ	53
САВІЧУНСКІЯ СУСТРЭЧЫ	58
У СВІРАНАХ ЗВАНЫ ЗВАНІЛІ	62
ФРАНЦІШКАВА ДРЭВА	66
ПАЭТАВА ЗОРКА	68
СВІРАНСКІЯ ХРЭСЬБІНЫ	69
ЗАНАТАВАНА Ў ТВОРАХ	73
ДУХ БЕЛАРУСІ	76
МАГІЛЫ ПРОДКАЎ	84
ЛІТВА — РОДНАЯ ЗЯМЕЛЬКА	89
НАША МОВА ПРОСТАЯ...	92
КЛЮЧ АД СВІРАНАЎ	94

Навукова-папулярнае выданне

СОДАЛЬ Уладзімір Ілліч

СВІРАНСКІЯ КРЭСКІ

Рэдактар *А. І. Саламевіч*

Мастацкі рэдактар *І. А. Дзямкоўскі*

Мастак *У. А. Фандулёў*

Тэхнічны рэдактар *Т. А. Тарасенка*

Карэктар *Я. А. Лукошка*

Набор і вёрстка выкананы на камп'ютэрнай тэхніцы выдавецтва «Полымя». Падпісана ў друк з арыг.-макета 16.08.95. Фармат 70X100 $\frac{1}{32}$. Гарнітура "Кудряшевская". Афсетны друк. Папера тып. № 1. Ум. друк. арк. 3,87. Ум. фарб.-адб. 4,14. Ул.-выд. арк. 384. Тыраж 2000 экз. Выд № 9302. Зак. 5551

Выдавецтва «Полымя» Міністэрства культуры і друку Рэспублікі Беларусь. Ліцэнзія ЛВ № 432. 220600, Мінск, пр. Машэрава, 11

Друкарня "Победа". 225320, Маладзечна, В. Таўлая, 11

